

บทที่ 7

วิถีวิทยา กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้จากงานวิจัยโดยประชาชน

เนื่องจากคำถามวิจัยในการสังเคราะห์งานวิจัยนี้มี 3 ข้อ คือ 1. กระบวนการวิจัยโดยประชาชนเป็นอย่างไร 2. การวิจัยโดยประชาชนนำไปสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนได้อย่างไร และ 3. การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนนำไปสู่การสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนได้อย่างไร ในบทที่ 7 นี้ จะเป็นการอธิบายถึงวิถีวิทยาและการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้จากงานวิจัยโดยประชาชน เพื่อตอบคำถามในการวิจัยข้อ 1. และข้อ 2. ส่วนในบทที่ 8 จะเป็นการตอบคำถามวิจัยในข้อ 3. คือ การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนนำไปสู่การสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนได้อย่างไร

แต่ก่อนที่จะได้กล่าวถึงวิถีวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน จะได้กล่าวถึงที่มาของนักวิจัยชาวบ้าน คำถามในการวิจัยและกรอบในการวิจัยอื่นๆ พอสังเขปเพื่อให้เห็นภาพของการวิจัยโดยประชาชนชัดเจนก่อน

ที่มาของคณะนักวิจัยชาวบ้าน

จากการสังเคราะห์วิถีวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชน จากงานวิจัยด้านการจัดการหนี้สิน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นและ การจัดการด้านอาชีพ พบว่าหัวหน้าทีมวิจัยและทีมวิจัยเป็นคนในชุมชนซึ่งมีสถานภาพหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จำแนกได้เป็น 3 กลุ่มคือ

1. เป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่มที่มีตำแหน่งเป็นทางการด้านบริหารต่างๆ เช่น นายก อบต. กรรมการสภาตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธานแม่บ้าน ประธานร้านค้าชุมชน ผู้นำและสมาชิกในองค์กรบริหารเครือข่ายป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ชุมชน รวมถึงผู้นำทางศาสนา เช่น กรรมการมัสยิด กลุ่มอาชีพในชุมชน เช่น หมอยาพื้นบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มทอผ้า กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน กลุ่มอาชีพประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

2. เป็นผู้นำในชุมชน อาทิ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูใหญ่ ครู ข้าราชการที่ยังทำงานอยู่หรือเกษียณอายุแล้วที่อาศัยในชุมชน

3. เป็นเกษตรกรหรือชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในการวิจัย การเคลื่อนไหวทางการเมือง การเรียกร้องสิทธิ หรือเคยร่วมประชุม รับการ ฝึกอบรมกับองค์การพัฒนาเอกชนหรือรัฐมาก่อน

นักวิจัยส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาระดับจบป.4-6 มีม.3-ม.6 บ้างและปริญญาตรีเป็นส่วนน้อย บางคนมีความรู้เฉพาะทางเช่นความรู้ในทางธรรม จบนักธรรมตรี-นักธรรมเอก หรือมีความรู้ด้านสมุนไพร เคยรับการอบรมและมีวุฒิปัฒนแพทย์แผนโบราณ หรือเป็นวิทยากรอบรมความรู้ด้านต่างๆให้ชาวบ้านได้ เช่นความรู้เรื่องจุลินทรีย์ท้องถิ่น ฯลฯ เป็นต้น

การพัฒนาจิตวิสัยของชุมชน

ส่วนใหญ่มาจากชุมชนมีความต้องการแก้ปัญหานั้นๆเอง ซึ่งพบว่าสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งกระตุ้นให้ชุมชนตั้งคำถามเพื่อค้นหาคำตอบดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นปัญหาหนี้สิน ปัญหาทรัพยากรถูกทำลายที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชน รวมถึงปัญหาด้านอาชีพ อีกส่วนหนึ่งมาจากเครือข่ายชุมชนที่ทำวิจัยในประเด็นนี้หรือประเด็นที่ใกล้เคียง แล้วนำมาขยายผลต่อในเชิงพื้นที่หรือการแลกเปลี่ยนบทเรียน ประสบการณ์กันระหว่างชุมชน เช่น เครือข่าย "สถาบันแผนผะนุญา" ที่ร่วมมือกันแก้ปัญหานี้สินในภาคเหนือ หรือเครือข่ายป่าชุมชนในพื้นที่ต่างๆ เป็นต้น

พื้นที่ในการวิจัย

พื้นที่ในการวิจัยนั้น ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของชุมชน โดย ตรงรว มทั้งพื้นที่ใกล้เคียง อาทิ ปัญหานี้สินมีการทำวิจัยในระดับกลุ่มย่อยตั้งแต่ 37-554ครัวเรือนและการทำวิจัยระดับตำบล เพื่อทำแผนชุมชนมีการทำวิจัยตั้งแต่ 277-2,733 ครัวเรือน

นอกเหนือไปจากการใช้หลักเกณฑ์การแบ่งพื้นที่ตามราชการ เป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด งานวิจัยโดยประชาชนยังมีการทำวิจัยตามลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ คือระดับภูมิโนเวศน์ ลุ่มน้ำต่างๆ จำแนกเป็นพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ หรือการแบ่งพื้นที่ที่ศึกษา เป็นพื้นที่โคก พื้นที่ทุ่งราบ พื้นที่ทาม เป็นต้น

การวิจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการศึกษาวิจัยครอบคลุมพื้นที่ป่าตั้งแต่อย่างน้อยสุดคือ 1,050 ไร่ จนถึงมากที่สุดคือ 15,000 ไร่ มีการศึกษาโดยใช้พื้นที่วิจัยปลูก

ผักพื้นบ้าน ในพื้นที่น้อยที่สุดคือ 2 ไร่ จนถึงการศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลพันธุ์กล้วยไม้ป่าในพื้นที่ 7 จังหวัดภาคใต้ คือ สตูล พังงา กระบี่ ตรัง พัทลุง สุราษฎร์ธานีและนครศรีธรรมราช

การวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงทดลอง มีการทำวิจัยในพื้นที่เล็กๆ เช่นการทดลองปลูกพืชผลในแปลงสาธิตในชุมชน 4-5 ครัวเรือน ที่ใช้พื้นที่แปลงละ 1X1.5 ตารางเมตร จนถึงการศึกษาในพื้นที่ข้ามจังหวัด เช่นการวิจัยและพัฒนาเกษตรกรรมอย่างประณีตในพื้นที่ 1 ไร่ในศูนย์การเรียนรู้ 18 แห่ง ใน 5 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ สุรินทร์ บุรีรัมย์ ขอนแก่น อำนาจเจริญ และนครราชสีมา โดยนำผลการวิจัยในแต่ละพื้นที่มาเปรียบเทียบกัน

ระยะเวลาในการวิจัยและงบประมาณการวิจัย

งานวิจัยโดยประชาชนใช้ระยะเวลาในการวิจัยเฉลี่ยประมาณ 1 ปี 3 เดือน (15 เดือน) งบประมาณในการวิจัยเฉลี่ยประมาณเรื่องละ 160,311.73 บาทและใช้ผู้ร่วมวิจัยเฉลี่ยเรื่องละประมาณ 8 คน

โดยงานวิจัยด้านหนี้สิน มีระยะเวลาในการวิจัยเฉลี่ย 14.8 เดือน (น้อยที่สุด 6 เดือน- มากที่สุด 36 เดือน) เงินทุนในการวิจัยเฉลี่ย 157,827.25 บาทต่อโครงการ (น้อยที่สุด 37,000 บาท- มากที่สุด 297,500 บาท (เฉลี่ยจากงานวิจัยที่ระบุจำนวนเงินที่ได้รับการสนับสนุนการวิจัย 4 โครงการ นอกนั้นไม่ได้ระบุจำนวนเงินที่ได้รับการสนับสนุนการวิจัย) และจำนวนผู้วิจัยเฉลี่ย 9 คนต่อโครงการ (น้อยที่สุด 2 คน – มากที่สุด 19 คน)

การวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมี ระยะเวลาในการวิจัยเฉลี่ย 16.16 เดือน (น้อยที่สุด 6 เดือน- มากที่สุด 36 เดือน) เงินทุนในการวิจัยเฉลี่ย 171,518 บาทต่อโครงการ (น้อยที่สุด 60,320 บาท- มากที่สุด 300,000 บาท และจำนวนผู้วิจัยเฉลี่ย 8 คนต่อโครงการ (น้อยที่สุด 2 คน – มากที่สุด 24 คน)

งานวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพ มีระยะเวลาในการวิจัยเฉลี่ย 14.13 เดือน (น้อยที่สุด 6 เดือน- มากที่สุด 28 เดือน) เงินทุนในการวิจัยเฉลี่ย 151,589.93 บาทต่อโครงการ (น้อยที่สุด 21,000 บาท- มากที่สุด 300,000 บาท และจำนวนผู้วิจัยเฉลี่ย 8 คนต่อโครงการ (น้อยที่สุด 1 คน – มากที่สุด 19 คน)

ที่มาของความรู้ในการวิจัย

ที่มาของความรู้ในการวิจัยโดยประชาชนนั้น ในหลายงานวิจัยมีการระบุถึงการฝึกอบรมเตรียมความพร้อม เพื่อพัฒนาทักษะนักวิจัยชาวบ้านในการวิจัย มีระยะเวลาดังแต่ 1-3 วัน แล้วแต่แต่ละโครงการ นักวิจัยชาวบ้านจะได้รับการอบรมการทำวิจัยจากวิทยากรกระบวนการ หรือพี่เลี้ยงในการวิจัย ก่อนเริ่มโครงการวิจัย และนักวิจัยพี่เลี้ยงจะคอยเป็นที่ปรึกษาตลอดระยะเวลาในการทำวิจัย แต่ในบางงานวิจัย (ซึ่งเป็นส่วนน้อย) ไม่มีการระบุรายละเอียดของการฝึกอบรมไว้

วิถีวิทยา กระบวนการในการวิจัยโดยประชาชน

หากวิเคราะห์ “กระบวนการทัศน์” หรือ “ทัศน์ะแม่บท” อันเป็นรากฐานปรัชญาที่มีต่อการมองสรรพสิ่ง หรือ “ชุดของความเชื่อพื้นฐานที่นำไปสู่การกระทำ” (Guba, 1990, p.17) จากการสังเคราะห์งานวิจัยโดยประชาชนที่ผ่านมา จะเห็นว่า ประชาชนมีความเชื่อพื้นฐานต่องานวิจัยว่า

“งานวิจัยเป็นงานอีกรูปแบบหนึ่ง ในการสร้างขบวนการในกิจกรรมต่างๆ ด้วยความคิดของคนหลายๆคน ที่มานั่งวิเคราะห์ข้อมูลให้เห็นเด่นชัดในหลักความจริง และความถูกต้องตามความต้องการของชุมชน โดยชุมชนเป็นคนจัดการเอง ” (ด้าด ชาลุดีน และคณะ, 2548, น. 78)

“งานวิจัยคือ ความอยากรู้เพื่อให้เห็นความแตกต่าง เป็นการได้รู้ข้อมูลที่ชัดเจนมากขึ้น เป็นการศึกษาข้อมูล ความจริง สาเหตุที่ทำงานวิจัย เพื่อให้ได้รู้ข้อมูลที่เป็นจริง ” (ซีฟ แก้วบุญส่ง และคณะ, 2548, น. 74)

จากงานวิจัยชาติรี ชูจิตร์ และคณะ (2549, น. 78) นักวิจัยชาวบ้าน สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการวิจัยว่า

“...กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ในการทำงานของทีมวิจัยชาวบ้าน เริ่มขึ้นด้วยการสร้างความเข้าใจเรื่องงานวิจัยท้องถิ่นให้กับชาวบ้านในชุมชน เพื่อสร้างแนวร่วมในการทำงาน ในการเก็บข้อมูลต่างๆ เพื่อนำไปสู่การค้นหาคำตอบ งานวิจัยชาวบ้านส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม การรับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมาย การคิดเป็นและการใช้ความคิดที่กล้าแสดงออกถึงแนวความคิดในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ถึงแม้จะเป็นความคิดเห็นแบบชาวบ้าน แต่นั่นคือแนวทางที่ดีที่สุด เนื่องจากชาวบ้านทราบข้อมูล เรื่องราว ปัญหาด้วยตนเองและ

สัมผัสด้วยตนเอง ในการให้ข้อมูลต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ถึงตัวชาวบ้านจะไม่รู้ข้อมูล มากนัก แต่ก็พยายามหาบุคคลอ้างอิงที่มีข้อมูลนั้นให้กับทีมวิจัย เป็นการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ”

จากทัศนะข้างต้น งานวิจัยในทัศนะของชาวบ้าน จึงเป็นการหาความรู้ หรือความจริงในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งกระบวนการหรือกิจกรรม ที่นำไปสู่การหาความจริงนั้น เป็นกิจกรรมหรือกระบวนการที่เป็นการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมีส่วนร่วมในชุมชนเพื่อแสวงหาความจริงนั้น

ดังนั้น กระบวนทัศน์หนึ่งที่เป็นพื้นฐานอยู่เบื้องหลังการวิจัยโดยประชาชน จึงน่าจะเป็นกระบวนทัศน์ปรากฏการณ์นิยม(phenomenology) ที่ให้ความสำคัญกับจิตสำนึก การตีความประสบการณ์ของผู้ศึกษา ในการหาความจริง หรือความรู้ ซึ่งอาจเป็นความรู้หรือความจริงที่อาจแตกต่างไปจากความจริงชุดอื่นที่ตีความโดยประสบการณ์ของผู้อื่น ซึ่งกระบวนทัศน์นี้เป็นพื้นฐานสำคัญของวิธีวิทยาวิจัยเชิงคุณภาพในงานวิจัยโดยประชาชน อันได้แก่การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในรูปแบบเวทีการเรียนรู้ การประชุม อภิปรายกลุ่ม การศึกษาประวัติศาสตร์ ชุมชนและการสัมภาษณ์เชิงลึก ฯลฯ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีวิธีวิทยาของกระบวน การวิจัยโดยประชาชนนั้น มีลักษณะเฉพาะที่ไปไกลเกินกว่าจะใช้กรอบของนักวิชาการที่จำแนกการวิจัยกว้างๆ เป็นวิธีวิทยาเชิงคุณภาพหรือปริมาณมาพิจารณา ทั้งนี้เนื่องจาก การวิจัยโดยประชาชนมีลักษณะของ “การวิจัยและพัฒนา”¹ โดยกระบวนวิจัยเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาจิตสำนึกให้เห็นพลังของตน เพื่อสามารถศึกษาข้อมูล ทำความเข้าใจต่อปัญหาและแสวงหาแนวทางในการจัดการปัญหาที่ชุมชนเผชิญ การวิจัยโดยประชาชน จึงไม่ได้ติดอยู่กับกรอบคิดด้านวิธีวิทยาที่นักวิชาการนำมาใช้ มาวิเคราะห์ขอเพียงเป็นวิธีการอย่างไรก็ได้ที่สามารถสร้างจิตสำนึกประชาชน ทำความเข้าใจและสร้างแนวทางในการแก้ไขปัญหาได้ การวิจัยโดยประชาชนจึงเป็นการวิจัยที่เน้นการปฏิบัติการจริง เพื่อมุ่งประสงค์ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว และบางวิธีการของ การวิจัยโดยประชาชนที่นำมาใช้ มีลักษณะ

¹ อมรา พงศาพิชญ์ (2546, น. 17)เรียกการวิจัยโดยการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ว่า งานวิจัยเพื่อการพัฒนา ซึ่งเน้นในเรื่องบทบาทของประชาชนในการพัฒนา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่โดยทั่วไปในทางปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนยังอยู่ในลักษณะบังคับให้ร่วม ซึ่งหากยังเป็นการมีส่วนร่วมแต่เพียงในนาม ประชาชนจะไม่พัฒนาตนเองให้คิดเป็นทำเป็น การพึ่งตนเองจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้

เป็นกิจกรรมหรือการรณรงค์เพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมหรือพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน และอาจไม่ใช่วิถีวิทยาที่นำมาใช้ในการวิจัยทั่วไปในรูปแบบที่นักวิชาการใช้

ในงานวิจัยโดยประชาชนใน 3 ประเด็นนั้น จึงมีการใช้ข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อนำมาศึกษาหรือเป็นข้อมูลประกอบในการวิจัย เช่นการทำบัญชีครัวเรือนเพื่อรวมมูลค่าหนี้ที่แท้จริงของครัวเรือนและชุมชน เพื่อการตระหนักและสร้างจิตสำนึก ร่วมในการหาทางออกของปัญหาหนี้สินร่วมกัน หรือการทดลองเพื่อหาข้อมูลเชิงประจักษ์ว่า การปลูกพืชผักที่ไม่ใช้สารเคมีนั้นมีความแตกต่างกับการใช้สารเคมีอย่างไร ในด้านขนาด ความสูง น้ำหนัก การเติบโต รวมทั้งมีต้นทุนในการผลิตต่างกันอย่างไร ตลอดจนการทดลองผลิตสารชีวภาพและการทดสอบประสิทธิภาพจริงในการใช้ สิ่งเหล่านี้ล้วนต้องใช้ข้อมูลเชิงปริมาณเข้ามาช่วยในการยืนยันผลการทดลองต่างๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นการวิจัยโดยประชาชน จึงมีการผสมผสานวิถีวิทยาของการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพมาประยุกต์ใช้ แต่ข้อมูลเชิงปริมาณที่นำมาใช้นั้น เป็นไปเพื่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นให้กระจ่างขึ้น โดยงานวิจัยในแต่ละประเด็นมีกระบวนการ ที่เน้นการมีส่วนร่วมเพื่อหาคำตอบที่ต่างกันไปบ้าง อาทิ งานวิจัยด้านการจัดการหนี้สิน เป็นกระบวนการที่เน้นให้คนในชุมชนได้มาร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ ตั้งคำถาม วางแผน หาข้อมูล ทดลอง และหาคำตอบเพื่อปรับปรุงพัฒนาชีวิตของตน โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง (action research) ของการทำบัญชีครัวเรือน การวิเคราะห์รายรับรายจ่าย หนี้สินของตนเองและชุมชน อันทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ มีความชำนาญขึ้นในการแก้ปัญหาของตนเอง และสามารถใช้กระบวนการนี้ในการแก้ปัญหาอื่นๆ ในท้องถิ่น นอกจากปัญหานี้สินได้ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล

ส่วนงานวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เน้นกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีจุดหลักที่การสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านปฏิบัติการการสำรวจทรัพยากรและระบบนิเวศต่างๆ ในพื้นที่จริง การจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่กำกับดูแลทรัพยากร ให้เป็นไปตามกฎที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น รวมถึงการรวบรวมข้อมูล การสำรวจและทดลองเชิงปฏิบัติการด้านพันธุกรรมที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกัน

งานวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชน เน้นการหาแนวทางสร้างความรู้ใหม่ในการประกอบอาชีพใหม่ การสร้างความรู้ใหม่ในการปรับปรุงอาชีพเดิม และเพื่อการแก้ปัญหาอาชีพ โดยแนวทางปฏิบัติเป็นการหาวิธีการที่เป็นรูปธรรมในการลดต้นทุนการผลิต ลดการนำเข้า ปัจจัยการผลิตจากภายนอก และการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับวัสดุหรือวัตถุดิบที่มีในชุมชนและ

ท้องถิ่น รวมถึงการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ลดการทำลายสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต ด้วยการสร้างความร่วมมือในชุมชนและใช้ทุนทางสังคมทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

จากการรวบรวม สังเคราะห์วิธีวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน ประมวลได้ดังนี้

1. ประเด็นและปัญหาการวิจัยของงานวิจัยโดยประชาชน มีความสอดคล้องกับสถานการณ์ และปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน

อาทิ ทรัพยากรท้องถิ่นที่ถูกทำลาย ปัญหาหนี้สิน ปัญหาการพัฒนาอาชีพต่างๆ อันเป็นปัญหาที่คนในชุมชนต้องร่วมมือกันแก้ไข ดังที่พบประเด็นสำคัญจากการสังเคราะห์งานวิจัยโดยประชาชน 3 ประเด็นคือ ปัญหาหนี้สิน การอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาอาชีพของประชาชน การพัฒนาจิตวิทยวิจัยของชุมชนพบว่า ส่วนใหญ่มาจากความต้องการแก้ปัญหานั้นๆ ของชุมชนเอง โดยมีสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ชุมชนตั้งคำถามเพื่อค้นหาคำตอบดังกล่าว กับจิตวิทยวิจัยอีกส่วนหนึ่งมาจากเครือข่ายชุมชนที่ทำวิจัยในประเด็นนี้หรือประเด็นที่ใกล้เคียง แล้วนำมาขยายผลต่อในเชิงพื้นที่หรือการแลกเปลี่ยนบทเรียนประสบการณ์กันระหว่างชุมชน

สิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือ งานวิจัยโดยประชาชนหลายงานวิจัยยังเป็นเครื่องมือในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิและความชอบธรรมในการตอบโต้หรือ "ฟ้อง" กับสังคมถึงความอยุติธรรมที่ชุมชนได้รับจากการกระทำของรัฐ หรือผลกระทบที่เกิดจากการกระทำของรัฐ เช่น การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ หรือการประกาศเขตป่าสงวนทับที่ทำกินของราษฎร

2. การสร้างฐานคิด (conceptual base) หรือกรอบความคิดในการวิจัย (conceptual frame work) ของงานวิจัยโดยประชาชน ตั้งอยู่บนฐานปรากฏการณ์และประสบการณ์ (phenomenal and experience based)

งานวิจัยโดยประชาชนสร้างฐานคิดหรือกรอบความคิดการวิจัย จากรากฐานของปรากฏการณ์ของพื้นที่ร่วมกับฐานของประสบการณ์ ซึ่งมีทั้งประสบการณ์ทางตรงและทางอ้อม โดยไม่ใช้ฐานความคิดหรือกรอบความคิดเชิงทฤษฎีแบบงานวิจัยของนักวิชาการ ประเด็นเนื้อหาที่ใช้ในการศึกษา จึงกำหนดพอเป็นแนวทางจากประสบการณ์หรือปรากฏการณ์ที่เห็น เช่นการวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนารากฐานคิดการวิจัยจากปรากฏการณ์ทรัพยากรที่เกิดขึ้นใน

ชุมชน เช่น ป่าไม้ถูกทำลาย ความแห้งแล้ง สัตว์น้ำที่หายไปจากการสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศ การลดลงของวัวควายในป่าทาม ฯลฯ เป็นต้น

3. การวิจัยโดยประชาชนมีการใช้วิธีการเชิงคุณภาพและปริมาณร่วมกัน ด้วยวิธีการหลากหลาย อาทิ

- การทำความเข้าใจ สภาพการณ์ปัจจุบันของท้องถิ่น ค้นหาข้อมูลเพื่ออธิบายสภาพการณ์ปัญหาและเงื่อนไขแวดล้อมที่ดำรงอยู่ และผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชน
- การทบทวนประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history) ของท้องถิ่น จากผู้เฒ่าแก่ ผู้รู้ในชุมชน ที่ยังไม่มีมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร
- การสำรวจสภาพพื้นที่จริง เช่นการสำรวจป่า แหล่งท่องเที่ยวชุมชน ลำน้ำ ทรัพยากรชายฝั่งเพื่อเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ของทรัพยากรต่างๆ ทั้งต้นไม้ สัตว์ ป่า พืชต่างๆ ในอาณาเขตที่ชัดเจน โดยใช้ความรู้ด้านวิชาการที่ได้รับการสนับสนุน แนะนำจากผู้รู้ วิทยากร
- การทำบัญชีรายรับรายจ่ายครัวเรือน เป็นเครื่องมือการเรียนรู้ที่ทำให้แต่ละครัวเรือนเรียนรู้การอุปโภค บริโภคของตนเองซึ่งจะนำไปสู่การลด ละ เลิก การใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น การผลิตทดแทนการซื้อ รวมทั้งวางแผนการผลิต ทดแทนการนำเข้าในระดับชุมชนได้
- การรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่น (indigenous wisdom) และประสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่
- ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) มีการทดลองและการปฏิบัติซ้ำเพื่อให้ได้ข้อสรุป ทำให้ประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจและได้เรียนรู้ในหลายรูปแบบ เช่น การสาธิตในแปลงนา สวนผลไม้ พื้นที่เลี้ยงสัตว์ การทดลองผลิตสารชีวภาพชนิดต่างๆ แล้วนำไปทดลองใช้กับพืชผลชนิดต่างๆ การทดลองการปรับปรุงบำรุงดิน การทดลองผลิตอาหารสัตว์ใช้เอง ฯลฯ
- วิธีการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์ที่ทีมวิจัยใช้มีสามลักษณะคือ
 - (1). สัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไป เช่นประวัติศาสตร์ชุมชน ความเป็นมาของหมู่บ้าน สภาพปัญหาต่างๆ ในชุมชน
 - (2). สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) เน้นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ อาทิ การสัมภาษณ์ประเด็นความเชื่อ ข้อห้ามต่างๆ จากคนเฒ่าแก่ การสัมภาษณ์พระในวัดป่า การปลูกจิตสำนึกชาวบ้าน มิให้ตัดต้นไม้ เป็นต้น

(3). การคุยกันในวงกลุ่มเล็ก หรือสัมภาษณ์แบบ focus group เป็นการสนทนากลุ่มย่อย ที่มีประเด็นชัดเจนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยทีมวิจัยใช้รูปของการจัดเวทีประชุม เชิญผู้เกี่ยวข้องกลุ่มต่างๆ เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน

- การสืบค้นข้อมูลทุติยภูมิ (ที่ชาวบ้านมักจะเรียกว่า"ข้อมูลมือสอง"ในงานวิจัย) เป็นการนำข้อมูลที่มีอยู่แล้วที่เป็นข้อมูลปัจจุบันและอดีตมาประกอบ อาทิ ชุดข้อมูลจากกชช .2ค.อบต.มาประกอบ เพื่อให้เห็นจำนวนประชากร พื้นที่เกษตร ระดับการศึกษาเป็นต้น นอกจากนี้จะมีข้อมูลประวัติหมู่บ้าน และทรัพยากรท้องถิ่น ที่เคยมีการทำวิจัยหรือบันทึกไว้มาประกอบการสัมภาษณ์ในเรื่องดังกล่าวด้วย รวมทั้งการค้นข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต

- แบบสอบถาม ทีมวิจัยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือช่วยในการสัมภาษณ์สำหรับการเก็บข้อมูลในประเด็นยังไม่ชัดเจน โดยจัดทำแบบสอบถามในประเด็นนั้นๆกลับไปให้ผู้เข้าร่วมประชุมช่วยกรอกเพิ่มเติมอีกครั้งในเวทีการประชุมถัดไป นอกจากนี้ยังใช้เก็บข้อมูลหรือความคิดเห็นที่ไม่สามารถบอกเล่า อธิบายในเวทีพูดคุยกันได้เพราะเป็นประเด็นที่ล่อแหลม อาทิ การใช้ประโยชน์จากป่า การโค่นไม้ใหญ่ ล่าสัตว์ และเก็บหาของป่า เป็นต้น

- การจัดเวทีประชุม หรือเวทีเรียนรู้ เป็นวิธีการที่ทีมวิจัยใช้มากแทบทุกงานวิจัย ในการพูดคุยหรือถกประเด็น แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ มักพบว่าในงานวิจัยหนึ่งๆ มีเวทีประชุมหลายครั้งหรือหลายเวที

- การสังเกต ทีมวิจัยใช้การสังเกตสถานการณ์ต่างๆ อาทิสังเกตสภาพป่าช้าและบริเวณป่าบางพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผิดกับพื้นที่ใกล้เคียง การสังเกตขูดสารเคมีที่ทิ้งไว้ในพื้นที่ไร่นาของชุมชนประกอบการศึกษาเกี่ยวกับการใช้สารเคมี โดยไม่บอกให้ผู้ถูกสังเกตรู้

- โรงเรียนเกษตรกร (Farmers field school) เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่นำมาใช้ในการส่งเสริมให้เกษตรกรได้ร่วมกันคิดร่วมกันแก้ไขปัญหา แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และสามารถตัดสินใจด้วยตนเองในการผลิตทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้นไป ถึงจนกระทั่งเก็บเกี่ยวและหลังเก็บเกี่ยว เน้นกระบวนการให้การศึกษาที่ให้เกษตรกรร่วมกันทำการศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเอง(learning by doing)

- การศึกษาดูงานนอกพื้นที่ เป็นวิธีที่ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้จากชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จหรือเดินทางวิจัยไปก่อน การศึกษาดูงานยังทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายการประสานงานระหว่างชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านด้วยกัน และความร่วมมือระหว่างองค์กรชาวบ้านและหน่วยงานของรัฐมากขึ้น

- การสาธิต ทดลองตลาด ส่วนมากใช้ในการวิจัยเพื่อพัฒนาอาชีพ โดยการผลิตสินค้าและนำไปทดลองขาย หรือสอบถามจากลูกค้าเพื่อนำมาพัฒนารูปแบบ คุณภาพผลิตภัณฑ์

- การศึกษารายกรณี พบในงานวิจัยการจัดการหนี้สินและการพัฒนาอาชีพ

อนึ่ง จากการรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณของวิธีการที่นำมาใช้ศึกษา พบว่า วิธีการที่นำมาศึกษามากเป็นอันดับต้นๆ คือ เวทีการเรียนรู้ โดยภาพรวมมีการนำมาใช้ถึง 74 งานวิจัยจาก 99งานวิจัย (ไม่รวมแผนชุมชน ซึ่งมีวิธีการเฉพาะที่แตกต่างจากออกไป) คิดเป็น 75.51% โดยงานวิจัยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้เวทีเรียนรู้มากเป็นอันดับ 1 ถึง 31 งานวิจัย คิดเป็น 81.25% เช่นเดียวกับงานวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพใช้เวทีเรียนรู้มากเป็นอันดับหนึ่งถึง 30 งานวิจัย (จาก 41 งานวิจัย) คิดเป็น 73.17% ในขณะที่งานวิจัยด้านหนี้สิน ใช้เวทีเรียนรู้มากเป็นอันดับ 2 จำนวน 13 งานวิจัย (จาก 16 งานวิจัย) คิดเป็น 81.25%

วิธีการที่นำมาศึกษารองลงมาคือการประชุมกลุ่มย่อย และการสัมภาษณ์ โดยมีการใช้วิธีดังกล่าว 62.24% และ 52.12% ตามลำดับ ส่วนการใช้แบบสอบถามและการทดลองมีการนำมาใช้คิดเป็น 40.82% และ 39.8% ตามลำดับ การศึกษาดูงานและการใช้ข้อมูลทุติยภูมิมีการนำมาใช้ 29.59% เท่ากัน นอกจากนั้นเป็นการสำรวจพื้นที่จริง การประชาสัมพันธ์ข้อมูล การอบรมเพิ่มเติม การสังเกต กรณีศึกษา การสาธิต ทดลองตลาด และโรงเรียนเกษตรกร ซึ่งมีการนำมาใช้ในภาพรวมรองลงมา คิดเป็น 26.53%, 16.33%, 12.24%, 8.16%, 5.19%, 3.06%, และ 2.04% ตามลำดับ (รายละเอียดโปรดดูจากตารางที่ 4)

ตารางที่ 4

ภาพรวมวิธีการศึกษาที่ใช้ในการวิจัยโดยประชาชน (ตัวเลขในวงเล็บคืออันดับที่มีการใช้มาก)

วิธีการศึกษา	งานวิจัย ด้านหนี้สิน 16 งาน	งานวิจัยการจัดการ ทรัพยากรฯ 42 งาน	งานวิจัยการพัฒนา อาชีพ 41 งาน	ภาพรวมวิธีวิจัย 99 งาน
เวทีเรียนรู้	13 งานวิจัย = 81.25% (2)	32 งานวิจัย = 76.19% (1)	30 งานวิจัย = 73.17% (1)	รวม 75งานวิจัย =75.75% (1)
ประชุมกลุ่มย่อย	8 งานวิจัย = 50% (3)	28งานวิจัย = 66.67% (2)	26 งานวิจัย = 63.41% (2)	รวม 62งานวิจัย = 62.63% (2)
สัมภาษณ์	6 งานวิจัย = 37.5% (4)	26 งานวิจัย = 61.90% (3)	23 งานวิจัย =56.1% (3)	รวม 55งานวิจัย = 55.55% (3)
แบบสอบถาม	14 งานวิจัย = 87.5% (1)	19 งานวิจัย = 45.24% (5)	8 งานวิจัย = 19.51% (7)	รวม 41 งานวิจัย = 41.41% (4)
ทดลอง	-	9 งานวิจัย = 21.43% (7)	30 งานวิจัย = 73.17% (1)	รวม 39 งานวิจัย = 39.39% (5)
ศึกษาดูงาน	6 งานวิจัย = 37.5% (4)	12 งานวิจัย = 28.57% (6)	11 งานวิจัย = 26.83% (5)	รวม 29งานวิจัย = 29.29% (6)
ข้อมูลทุติยภูมิ	2 งานวิจัย = 12.5% (6)	12 งานวิจัย =28.57% (6)	15 งานวิจัย = 36.59% (4)	รวม 29งานวิจัย = 29.29% (6)
สำรวจพื้นที่จริง	-	19 งานวิจัย = 45.24% (4)	7 งานวิจัย = 17.07% (8)	รวม 26งานวิจัย = 26.26% (7)
ประชาสัมพันธ์ ข้อมูล	-	7 งานวิจัย = 16.67% (8)	9 งานวิจัย = 21.95% (6)	รวม 16 งานวิจัย = 16.16% (8)
อบรมเพิ่มเติม	-	7 งานวิจัย = 16.67% (8)	5 งานวิจัย = 12.19% (9)	รวม 12 งานวิจัย =12.12% (9)
สังเกต	-	4 งานวิจัย = 9.52% (9)	4 งานวิจัย = 9.76% (10)	รวม 8 งานวิจัย = 8.08% (10)
กรณีศึกษา	3 งานวิจัย = 18.75% (5)	-	2 งานวิจัย = 4.89% (12)	รวม 5 งานวิจัย = 5.05% (11)
สาธิต/ทดลองตลาด	-	-	3 งานวิจัย = 7.32% (11)	รวม 3 งานวิจัย = 3.03% (12)
โรงเรียนเกษตรกร	-	-	2 งานวิจัย = 4.89% (12)	รวม 2 งานวิจัย = 2.02% (13)

4. การวิจัยโดยประชาชน เป็นก การวิจัยเชิงบูรณาการ ที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปัญหาด้านต่าง ๆ ที่มีผลกระทบซึ่งกันและกัน

ดังที่พบว่าแม้ประเด็นการวิจัยจะเริ่มจากเรื่องใดเรื่องหนึ่งเช่น ปัญหาหนี้สิน แต่ก็พบว่า ปัญหาของชุมชนในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ทรัพยากร ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ มักจะมีสาเหตุโยงมาจาก หรือนำไปสู่ปัญหาหนี้สิน ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวิถีการดำรงชีวิตของเกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ที่ต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติให้กลับคืนมา จึงส่งผลต่อการแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชนด้วย โดยเหตุนี้การแก้ปัญหาหนี้สิน จึงต้องแก้อย่างเป็นองค์รวมด้วย หรือพบว่า การวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชนนั้น การวิจัย แบบองค์รวมและบูรณาการเป็นการวิจัยที่มีประสิทธิภาพในการสร้างการมีส่วนร่วมและการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนมาก กว่างานวิจัยเฉพาะด้านหรืองานวิจัยที่ใช้วิธีวิทยาเพียงอย่างเดียวอย่างใดอย่างหนึ่ง

5. เครื่องมือในการวิจัย

ในกรณีของการรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่าชุมชนพยายามสร้างเครื่องมือในการวิจัยของชุมชนก่อน แต่ก็ศึกษารูปแบบเครื่องมือจากที่อื่นๆด้วย เครื่องมือในการวิจัยของชุมชนจึงมีความยืดหยุ่นและมีรูปแบบที่ไม่ตายตัว เน้นประโยชน์สูงสุดของการใช้สอยมากกว่าจะจำกัดอยู่กับรูปแบบที่ตนเองคิดขึ้น หรือคำนึงถึงความเป็นมาตรฐานของเครื่องมือในการวิจัย เช่นที่นักวิชาการทั่วไปได้ให้ความสำคัญ เครื่องมือที่ชุมชนใช้เน้นประโยชน์สูงสุดของการใช้ ก็คือวัดในสิ่งที่ต้อง การวัด(สำรวจ)ให้ได้ดี(ครอบคลุม)ที่สุด นั่นคือการสร้างเครื่องมือที่มีความตรงตามเนื้อหา (content validity) ในทัศนะของนักวิชาการนั่นเอง

เครื่องมือในการทำวิจัย มีทั้ง ที่ชุมชนคิดขึ้นเองและดัดแปลงจากชุมชนอื่นที่มีประสบการณ์แก้ปัญหามาก่อน เช่นแบบสอบถามด้านหนี้สินซึ่งประกอบไปด้วยหมวดหมู่รายจ่ายที่ละเอียดมาก บางชุมชนเห็นว่าแบบสอบถามที่ตนเองคิดขึ้นไม่ครอบคลุมรายละเอียดพอ อาจใช้แบบสอบถามของชุมชนอื่นที่มีประสบการณ์มากกว่ามาใช้ เพราะสามารถกรอกรายละเอียดง่าย

กว่าและเก็บข้อมูลได้ครอบคลุมกว่าเป็นต้น งานวิจัยโดยประชาชนยังพบ การใช้เครื่องมือหลายอย่างในการเก็บข้อมูล ที่จะช่วยให้มีการตรวจสอบข้อมูลได้จากหลายแหล่งด้วย²

อย่างไรก็ดี ในการใช้แบบสำรวจของชุมชน ไม่มีการหาคุณภาพของเครื่องมือ อาทิ ค่าความเที่ยง (reliability) ดังที่นักวิชาการใช้กัน แต่มีการใช้การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากคนในชุมชนด้วยตนเอง เช่น การประเมินปริมาณหนี้สิน ที่ในบางชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจำนวนมากขึ้นหลังจากทำวิจัยไปได้ระยะหนึ่ง เพราะประชาชนเกิดความไว้วางใจกันมากขึ้น ทำให้กล้าเปิดเผยข้อมูลจริง (ซึ่งมักพบว่าหนี้สินมีจำนวนมากขึ้น) หรือการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลปลา จากพรานปลาแต่ละหมู่บ้าน

6. การวิเคราะห์ข้อมูลและการอภิปรายผลการวิจัย

งานวิจัยโดยประชาชนมีการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันของคณะที่ทำวิจัยโดยมีการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานอย่างง่าย ๆ เช่นการจัดหมวดหมู่ การจำแนกประเภท หรือการใช้สถิติเป็นค่าความถี่ ร้อยละ เป็นต้น ส่วนการอภิปรายผลการวิจัย มักเป็นการอภิปรายโดยไม่ได้นำไปอ้างอิงกับทฤษฎี แต่นำมาอ้างอิงกับรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีตของชุมชน รวมทั้งกรณีปัญหาหรือประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน เป็นต้น

7. การใช้ประโยชน์จากการวิจัย

การนำเสนอผลงานวิจัยเป็นจุดเด่นของการวิจัยโดยประชาชน ที่พบว่าในงานวิจัยทุกงาน จะมีการนำเสนอผลการวิจัยต่อสาธารณะทั้งในระดับชุมชนหรือนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะ

² งานวิจัย “แนวทางการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยการปักหลักเลี้ยงหอยแมลงภู่วิถีชุมชน อ่าวตำบลคันธุลี อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี” โดยบุญเลี้ยง บัวทอง และคณะ, 2548 ใช้หลายวิธีการในการเก็บข้อมูลจากการทดลองปักหลักเลี้ยงหอยโดย 1.ใช้แบบสำรวจข้อมูลโดยกรอกรายละเอียดน้ำหนัก จำนวน วันเวลา และสถานที่จับสัตว์น้ำได้ในบริเวณที่ปักหอย 2. ใช้วนล้อมและใช้ดักปลาบริเวณปักหลักเลี้ยงหอย 3.สังเกต บันทึกข้อมูล 4.ถ่ายภาพได้น้ำ 5.ดำนํ้าลงไปสำรวจปริมาณปลาในบริเวณปักหลักหอย 6.สำรวจโดยออกทำประมงในรัศมี 3,000 เมตรจากชายฝั่ง 7.ถอนหลักหอยขึ้นมาตรวจนับจำนวน น้ำหนัก ขนาด และชนิดของสัตว์น้ำที่ติดอยู่ในหลักหอย

นำเสนอก่อนการส่งเล่มวิจัยฉบับสมบูรณ์ให้กับผู้สนับสนุนทุนวิจัย นับเป็นการนำประโยชน์จากการวิจัยไปเผยแพร่ต่อชุมชนและสาธารณะได้อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังพบว่า งานวิจัยบางงาน เช่นการวิจัยเชิงทดลองด้านการพัฒนาอาชีพนั้น เกษตรกรที่ร่วมทำวิจัยสามารถเกิดการเรียนรู้และนำความรู้จากผลการทดลองไปใช้ได้เลยขณะทำวิจัย หรือหากเป็นการสาธิตในแปลงของตนเองก็จะถือเป็นการใช้จริงในพื้นที่ได้เลย ต่างกับงานวิจัยของนักวิชาการที่จะนำผลไปใช้หลังการวิจัย

8. ข้อสังเกตและปัญหาบางประการจากการวิจัยโดยประชาชน

8.1 การอบรมการวิจัยจากนักวิจัยพี่เลี้ยงหรือนักวิชาการนั้น แม้จะมีประโยชน์ในการสร้างความรู้ และสร้างความเชื่อมั่นต่อนักวิจัยชาวบ้านในการทำวิจัย แต่รูปแบบการวิจัยมักอาจจะถูกชี้นำโดยผู้สนับสนุนการวิจัย ที่อาจจะเป็นผู้ประสานงานวิจัยท้องถิ่น หรือพี่เลี้ยงการวิจัยในท้องถิ่น ที่พยายามนำเอารูปแบบการวิจัยของนักวิชาการมาใช้กับชาวบ้าน ส่วนหนึ่งช่วยให้การดำเนินการไปได้ดี แต่อีกส่วนหนึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาความไม่สอดคล้องกับสภาพการวิจัย ยกตัวอย่างการเขียนรายงานการวิจัยซึ่งถือว่าเป็น “ยาขม” สำหรับนักวิจัยชาวบ้านนั้น อาจต้องมีการปรับวิธีการตามความเหมาะสม รูปแบบการวิจัยควร มีการปรับเปลี่ยนและเน้นไปทางวิธีการของชาวบ้านมากขึ้น วิธีการดังกล่าวอาจช่วยสร้างความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพิ่มขึ้น

8.2 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่มีทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนักวิจัยพี่เลี้ยง (นักวิจัยภายนอก) และนักวิจัยชาวบ้าน และระหว่างคนในชุมชนเอง ยังพบได้ในบางงานวิจัย แม้จะเป็นส่วนน้อย เช่นการใช้ตำแหน่งหน้าที่ผู้นำที่เป็นทางการในชุมชนสั่งการให้ชุมชนทำตามคำสั่ง โดยไม่สร้างกระบวนการทางความคิด ความเข้าใจหรือการชี้แจงข้อมูลแก่ชุมชนเพียงพอ ซึ่งไม่ได้ทำให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริงขึ้นได้

8.3 ข้อสังเกตด้านความแตกต่างของงานวิจัยที่มาจากแหล่งสนับสนุนการวิจัยที่ต่างกัน ในงานวิจัยของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนที่ใช้ระยะเวลาวิจัยส่วนใหญ่ประมาณ 6 เดือน และทำวิจัยแบบเร่งรีบรวดเร็ว เนื่องจากเป็นโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนที่เร็ว มต้นในราวปี 2544 เข้าใจว่าเกี่ยวข้องกับงบประมาณ ที่ต้องการผลอย่างรวดเร็วเพื่อนำไปประเมินผลของโครงการทำให้บางงานวิจัยไม่สามารถตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้ครบถ้วนได้ และทำให้การเขียนรายงานการวิจัยขาดการให้ภาพกระบวนการวิจัยที่ชัดเจน ต่างกับงานวิจัยท้องถิ่นที่ได้รับการ

สนับสนุนจากสกว.ที่มีความยืดหยุ่นด้านระยะเวลาและมีงบประมาณที่มากกว่า ทั้งให้ความสำคัญกับรูปแบบการเขียนรายงานการวิจัยที่เป็นไปตามแบบแผนของงานวิชาการทั่วไป

งานวิจัยการทำแผนชุมชน พบว่ามีปริมาณของข้อมูลที่ต้องรวบรวมมาก จึงเต็มไปด้วยข้อมูลตัวเลขและมีการอธิบายถึงกระบวนการในการมีส่วนร่วมของประชาชนค่อนข้างน้อย แต่ข้อมูลก็เป็นตัวสะท้อนกระบวนการทำงานของชุมชนระดับตำบลได้ จากผลงานดังกล่าวทำให้มีการบูรณาการการจัดการด้านข้อมูลทุกประเภท และการจัดการปัญหาได้อย่างค่อนข้างสมบูรณ์กว่างานวิจัยอื่น ส่วนงานวิจัยไต้หวัน มีการบันทึกข้อมูลความรู้ภูมิปัญญา และกระบวนการทำวิจัยได้ค่อนข้างละเอียด ทั้งนี้อาจเนื่องจากเป็นเรื่องชาวบ้านมีความรู้และประสบการณ์ดังกล่าวมาก

8.4. ข้อเด่น-ข้อด้อยของงานวิจัยโดยประชาชน งานวิจัยโดยประชาชนนั้นมีข้อเด่นที่มีลักษณะเฉพาะของงานวิจัยหลายส่วนด้วยกัน ตั้งแต่การตั้งปัญหาที่ศึกษา การสร้างกรอบคิดที่มาจากรากฐานของประสบการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านความหลากหลายของวิธีการที่ใช้ศึกษา เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่เน้นการสร้างจิตสำนึกในการมีส่วนร่วม จึงไม่ติดกรอบคิดด้านวิธีวิทยาจัดเป็นงานวิจัยที่มีความยืดหยุ่นสูง แต่ก็ยังคงวิธีการศึกษาที่มีกระบวนการทางวิทยาศาสตร์กำกับอยู่ครบ เช่นการตั้งปัญหาในการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การหาคำตอบในการวิจัยต่างๆ อย่างไรก็ตาม ข้อเด่นเหล่านี้อาจเป็นข้อด้อยในมุมมองของงานวิชาการ ที่มีกรอบด้านวิธีวิทยากำกับอยู่มากกว่า รวมถึงความเป็นมาตรฐานของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยต่างๆ

กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้จากงานวิจัยโดยประชาชน

จากวิธีวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของประชาชนดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการที่ เกิดขึ้นจากการปรับตัวต่อสถานการณ์ความขัดแย้งของปัญหาต่างๆที่ชุมชนเผชิญ

ชุมชนเห็นว่าการจัดการแบบเดิมที่เคยทำมา ไม่สามารถตอบสนองหรือแก้ปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบันได้ อาทิ สถานการณ์การช่วงชิงทรัพยากรในพื้นที่จากคนภายนอก ดังนั้น ชุมชนจึงต้องปรับตัวต่อการจัดการความขัดแย้งด้วยรูปแบบใหม่ มีการเรียนรู้ใหม่ๆ เช่นการจัดตั้งองค์กรชุมชน ในรูปคณะกรรมการที่ได้รับการยอมรับจากชุมชนเพื่อกำกับพฤติกรรมของชุมชน การพัฒนาอาชีพด้วยรูปแบบ วิธีการใหม่ๆ หรือแม้แต่การทำวิจัยของประชาชนเอง ก็เป็นการปรับตัวต่อ

สถานการณ์ดังกล่าว ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชน ที่ได้จากการวิจัยโดยประชาชนนี้ จึง เป็นผลมาจากการหาคำตอบของความขัดแย้งและการลงมือปฏิบัติ (Freire, 1973, p. 36).

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง (learning by practice)

วิธีวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชนจากงานวิจัยทั้ง 3 ประเด็นทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เช่นการใช้วิธีการสำรวจประเมินป่า (ทรัพยากร) ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ที่เป็นจุดเด่นของการวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ทำให้เกิด กระบวนการสร้างจิตสำนึก รัก และหวงแหนทรัพยากรในชุมชน เช่นเดียวกับงานวิจัยด้านหนี้สินที่มีเครื่องมือเรียนรู้ที่สำคัญคือ การทำบัญชีครัวเรือน หรือการวิจัยเชิงทดลองในแปลงสาธิตและพื้นที่จริงต่างๆ ที่เป็นวิธีวิทยาที่เด่นในงานวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพ ซึ่งทั้งสามกรณี มีสิ่งเหมือนกันคือเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ที่สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจ ด้วยการตระหนักจากข้อมูลจริงที่ชุมชนสำรวจพบด้วยตนเองได้เป็นอย่างดี ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ มีความมั่นใจในผลที่เกิดขึ้นและนำไปสู่การแก้ปัญหาเศรษฐกิจของตนเองและชุมชนได้ต่อไป

3. ความรู้ที่ได้จากการวิจัยโดยประชาชนนั้น มีทั้งส่วนที่เป็นความรู้โดยนัย (tacit knowledge) และความรู้ชัดแจ้ง(explicit knowledge)

ความรู้โดยนัย หรือความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) มีรากฐานมาจากประสบการณ์ และการกระทำ มีความเชื่อ ค่านิยม ทักษะร่วมอยู่ด้วย เป็นความรู้ที่ได้จากผู้รู้ในชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติมาหลายชั่วคน อาทิ การทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ด้านพืชผัก ที่เป็นได้ทั้งอาหารและยารักษาโรค การเลี้ยงสัตว์ รวมถึงงานฝีมือประเภทต่างๆ เป็นต้น ซึ่งพบว่าชาวบ้านมีความรู้ฝังลึกมากที่สุด ความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่มีความสูงมาก เพราะเป็นส่วนประกอบของความชำนาญที่ฝังรากลึก (Wenger, 2002, p. 9)

งานวิจัยทำให้เกิดการรวบรวมความรู้ และบันทึกหรือเปลี่ยนความรู้ฝังลึกที่ชุมชนมี และถ่ายทอดมาจากการปฏิบัติหรือการบอกเล่าเท่านั้น ให้อยู่ในรูปของเอกสาร หลักฐาน หรือรูปแบบการวิจัยที่คนรุ่นหลังจะสามารถศึกษาค้นคว้าได้ต่อไป

อย่างไรก็ดี ความรู้ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชนจำเป็นต้องมีการรับความรู้สมัยใหม่ที่เป็นวิชาการจากภายนอก รู้เท่าทันความเป็นไป

ในโลกปัจจุบัน ทำให้การพัฒนาอาชีพมีความก้าวหน้า สามารถคัดเลือกวิทยากร ความรู้สมัยใหม่ที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนได้ โดยผ่านการรับการฝึกอบรม การอ่าน ศึกษาข้อมูล ค้นคว้า ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่างๆ อาทิ ห้องสมุด หน่วยงานราชการหรือการค้นคว้าทางอินเทอร์เน็ต ความรู้ดังกล่าวส่วนใหญ่มักจะเป็นความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) ที่แสดงออกมาในรูปของการพูดบรรยาย ตัวเลขข้อมูล คู่มือ สูตรสำเร็จ ที่มีการรวบรวม จัดระบบไว้ ทั้งในรูปเอกสารหรือวิธีการดิจิทัลต่างๆ ที่ชุมชนได้ศึกษาและเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการวิจัย

4. งานวิจัยโดยประชาชน ทำให้ประชาชนมีกระบวนการในการจัดการความรู้ ใน 4 ลักษณะ

4.1. กระบวนการทางสังคม (Socialization) เป็นการแลกเปลี่ยนจากความรู้โดยนัยหรือความรู้ฝังลึกไปสู่ความรู้โดยนัย จากประสบการณ์ตรงและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทั้งในแง่กระบวนการทางปัญญาและทักษะ ผ่านการฝึกงาน ฝึกหัด การสังเกตแล้วนำมาปฏิบัติตาม เช่น เทคนิคการบำรุงดิน การทำปุ๋ยหมัก การทำสารไล่แมลงต่างๆ หรือการทดลองปลูกพืชผักปลอดสารเคมี ในแปลงสาธิตในไร่นา หรือโรงเรียนเกษตรกร เป็นต้น

4.2. กระบวนการสู่ภายนอก (Externalization) ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนจากความรู้โดยนัยไปสู่ความรู้ชัดแจ้ง โดยนำความรู้โดยนัยที่ตนมีไปแลกเปลี่ยนกับคนอื่น ทั้งในชุมชนและภายนอกชุมชนผ่านการสนทนา (dialogue) และการขบคิดไตร่ตรอง (reflection) ซึ่งเกิดขึ้นผ่านการประชุมเวทีชาวบ้าน การศึกษาดูงานที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

4.3. การผสมผสาน (Combination) ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนจากความรู้ชัดแจ้งไปสู่ความรู้ชัดแจ้ง จากเอกสารที่ได้จากการประชุม การสนทนา หรือการใช้เครือข่ายคอมพิวเตอร์เพื่อหาข้อมูล จัดระบบข้อมูลต่างๆ ซึ่งพบว่า งานวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชนมีการศึกษาข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตด้วย นอกเหนือไปจากการศึกษา ข้อมูลทุติยภูมิของชุมชน ที่บันทึกไว้ในหน่วยงานราชการต่างๆ

4.4. กระบวนการสู่ภายใน (Internalization) เป็นการเปลี่ยนจากความรู้ชัดแจ้งไปสู่ความรู้โดยนัย ผ่านการศึกษาเอกสาร คู่มือ หรือเรื่องเล่า ที่ชุมชนซึมซับประสบการณ์จากผู้อื่น วิทยากรและเพิ่มพูนความรู้ฝังลึกของเขามากขึ้น ด้วยการนำเรื่องเล่าหรือความสำเร็จของชุมชนอื่นหรือคนในชุมชนเดียวกันแล้วนำมาปรับใช้กับตนเองและชุมชนได้

ความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยประชาชน จึงเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นและขยายมากขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนและระหว่างชุมชนเป็น “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” หรือ

“ชุมชนแห่งการปฏิสังสรรค์”(community of interaction) (Nonaka et al., 2001) ผ่านกระบวนการสร้างความรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบที่เรียกว่า“การวิจัย” ที่มีแกนกลางความรู้อยู่ที่ภูมิปัญญาดั้งเดิมผสมผสานกับความรู้วิทยาการสมัยใหม่ ทำให้ชุมชนได้พัฒนาศักยภาพและมีทักษะในการหาความรู้เพิ่มขึ้น เกิดความเข้าใจและตระหนักในการแก้ไขปัญหาของตนเอง และชุมชน สามารถรวบรวมพัฒนาองค์ความรู้ด้วยกระบวนการกลุ่ม สามารถนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยเผยแพร่สู่สาธารณะ ทั้งนำความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาพัฒนาชุมชนของตนเองให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นได้

5. ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้จากการสังเกตตัวแบบ (observational learning) ที่ได้จากการเห็นความสำเร็จของชุมชนอื่น

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาดูงานนอกพื้นที่ เป็นวิธีที่ทำให้ ชุมชนได้เรียนรู้ทั้งตัวอย่างการผลิต ผลผลิต การปฏิบัติหรือวิธีทำการทดลองที่ประสบความสำเร็จ และยังได้เห็นกระบวนการในการทำงานของชุมชนอื่นที่ประสบผลสำเร็จ ได้ซึมซับค่านิยมวิถีปฏิบัติตามแนวคิดหรือคุณค่าที่บุคคลหรือกลุ่มให้ความสำคัญ เป็นการเรียนรู้จากการสังเกต ตัวแบบจริงตามแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้จากการสังเกต(observational learning) หรือที่เรียกอีกอย่างว่าการเรียนรู้จากสังคม(social learning) (Bandura, 1971) ที่พบว่า ตัวแบบจริงมีอิทธิพลมากที่สุดในการปฏิบัติตาม ทำให้ชุมชนเกิดความมั่นใจ คาดหวัง (expectancy) ว่าเมื่อชุมชนอื่นเขาทำได้ ชุมชนเราน่าจะทำได้เช่นเดียวกัน ทำให้เกิดการพยายามยกระดับ พัฒนาศักยภาพ ความมุ่งมั่นในตนเองและกลุ่มขึ้น (self-efficacy) เพื่อให้สามารถดำเนินงานได้เช่นตัวแบบ กลุ่มที่ไปดูงานมา

6. การวิจัยโดยประชาชนทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายทางสังคม (social networks) ที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการจัดการความรู้ ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และระหว่างชุมชน

เห็นได้ชัดเจนในการวิจัยเกี่ยวกับป่าชุมชน เครือข่ายการแก้ปัญหาหนี้สิน ที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และถ่ายทอดองค์ความรู้ในด้านนั้นๆ ขึ้นในกลุ่มที่ทำวิจัยในประเด็นเดียวกันหรือประเด็นใกล้เคียง ที่สามารถนำบทเรียนของชุมชนอื่นมาเป็นแนวทางในการศึกษาได้ ด้วยรูปแบบของการประชุมเชิญผู้รู้มาเป็นวิทยากร การศึกษาดูงานนอกพื้นที่ต่างๆ ก่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายการประสานงาน ระหว่างชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านด้วยกัน และความร่วมมือระหว่างองค์กรชาวบ้านและหน่วยงานของรัฐมากขึ้น ดังนั้นเครือข่ายดังกล่าวจึงทำให้

กระบวนการสร้างความรู้ของชุมชนขยายกว้างออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต อันเป็นการพัฒนาศักยภาพคนในสังคมอย่างต่อเนื่อง

7. การวิจัยโดยประชาชนเป็นทั้ง “กระบวนการสร้างความรู้” และ “วิธีการแสวงหาความรู้” (ในรูปแบบใหม่) ให้กับชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในระหว่างการวิจัยนั้น สามารถพัฒนาชาวบ้านให้สามารถนำประสบการณ์ในการวิจัยไปปรับใช้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างเหมาะสม เนื่องจากกระบวนการวิจัยทำให้ชาวบ้านเกิด “กระบวนการสร้างความรู้” และมี “วิธีการในการแสวงหาความรู้” ของตนเองและชุมชนขึ้น ดังที่ชาวบ้านมีทัศนะต่อการวิจัยว่า “การวิจัยเป็นการหาความรู้ หรือความจริงในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งกระบวนการหรือกิจกรรมที่นำไปสู่การหาความจริงนั้น เป็นกิจกรรมหรือกระบวนการที่เป็นการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมีส่วนร่วมในชุมชนเพื่อแสวงหาความจริงนั้น”

นอกจากนี้ ชาวบ้านสะท้อนความคิดต่อการมองบทบาทตนเองในกระบวนการวิจัยว่า

“...ในช่วงแรกของการวิจัยนั้น บทบาทหน้าที่ในการประสานงานให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่ของพี่เลี้ยงโครงการ คอยกระตุ้นให้เกิดกระบวนการต่างๆ แต่ในระยะต่อไป นักวิจัยชาวบ้านเริ่มที่จะขับเคลื่อนให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ทั้งนี้เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับพวกเราเอง หลังจากพี่เลี้ยงโครงการลดบทบาทลงไป เพื่อที่การทำงานต่างๆ ในอนาคตของเราเหล่าทีมวิจัยสามารถขับเคลื่อนงานในชุมชนเองได้ โดยไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว”

“...บทบาทหลักของทีมวิจัยเป็นผู้กระตุ้นการมีส่วนร่วม ประสาน ดังนั้นจึงต้องพยายามที่จะให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาปัญหา ร่วมค้นหาสาเหตุ ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมปฏิบัติ สรุปบทเรียนจนจบกระบวนการ เท่าที่ผ่านมามบทบาทนี้ทีมวิจัยยังไม่สามารถทำได้ดีเท่าที่ควร ซึ่งวิธีการแก้ไขคงต้องใช้ระยะเวลาบ้างพอสมควร...” (ดาด ซาลูเด็น และคณะ, 2548, น. 70)

ข้อความข้างต้นนั้น สะท้อนถึงกระบวนการสร้าง ความรู้ของชาวบ้านจากการวิจัย และวิธีการในการแสวงหาความรู้จากการวิจัยของชาวบ้าน นอกจากนี้ชาวบ้านยังมองเห็นการวิจัยเป็นการแก้ปัญหาในอีกมิติหนึ่งที่ชุมชนเผชิญและเคยจัดการมาก่อนในรูปแบบอื่น และวิเคราะห์เปรียบเทียบการแก้ปัญหาด้วยวิธีวิจัยกับวิธีอื่นว่า

“...กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ ที่สร้างปัญญาในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กรณีโครงการฝายราษีไศล เป็นปัญหาความขัดแย้ง หรือประเด็นงานร้อน กระบวนการแก้ไขปัญหาที่มีการใช้อารมณ์การกดดันต่อรอง และกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมา ยังไม่สามารถส ร้างกระบวนการเหมาะสมกับสถานการณ์ดังกล่าว ฉะนั้นจำเป็นต้องมีการพัฒนากระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เหมาะสม และสามารถหนุนช่วยการแก้ปัญหาดังกล่าว เพราะถ้าหากงานร้อนมีปัญหาลับซ้อนรุนแรง ยิ่งจำเป็นต้องการกระบวนการที่สร้างปัญญาที่แก้ปัญหาดังกล่าวได้ด้วย กรณีการดำเนินการของ “กุดชาคิม” ถือเป็นระดับปฏิบัติการในพื้นที่หรือท้องถิ่น ที่มีรูปธรรมการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน สมควรอย่างยิ่งที่ต้องขยายผลทั้งในแนวนอนให้เกิดในหลายๆ พื้นที่และขยายในแนวตั้งที่เชื่อมโยงต่อระดับนโยบาย ” (รุ่งวิจิต คำงาม และคณะ, 2548)

ดังนั้น ชุมชนจึงมี“วิธีการแสวงหาความรู้”และ“กระบวนการสร้างความรู้” ในรูปแบบใหม่ที่มีการตั้งคำถาม สังเกต บันทึก ค้นหาข้อมูล การอภิปรายแลกเปลี่ยนความเห็น รวบรวม วิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผล เป็นวิธีวิทยาที่มีการบันทึก ค้นหาหลักฐานเอกสาร เพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการตัดสินใจ แก้ปัญหาต่างๆในชุมชน หรือแม้แต่นำไปเป็นข้อมูล ในการต่อสู้หรือเป็นตัวแทนสภาพ การณ์จริงของปัญหาความขัดแย้งต่างๆ อาทิ ปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นให้กับประชาคมส่วนอื่นๆ ในสังคมนอกชุมชนได้รับรู้ โดยนัยนี้ งานวิจัยโดยประชาชน จึงเป็นเสมือน “การพูด” ผ่านสังคม ที่เมื่อก่อนนี้ ไม่มีใครฟัง ไม่มีใครได้ยิน ให้สังคมได้รับรู้ โดยผ่านการพูดอย่างเป็นวิชาการ ที่เรียกกันว่า “งานวิจัย”

อภิปรายผลการวิจัย

1. ข้อดี-ข้อด้อยของงานวิจัยโดยประชาชนในมุมมองด้านวิชาการ

หากอธิบายตามหลักวิชาการ หลักเกณฑ์ของงานวิจัยที่ดี ซึ่งเป็นสิ่งที่นักวิชาการยอมรับและนำมาใช้กันทั่วไปในแวดวงวิชาการ คือความเป็นมาตรฐาน (standardized) เป็นรูปแบบที่สามารถทำความเข้าใจ สื่อสารกันได้ทั่วไป มีวิธีการที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในการสร้างองค์ความรู้ มีการตั้งกรอบแนวคิดการวิจัยจากแนวคิดทฤษฎี (theoretical framework) ในการใช้วิธีการหาความรู้เพื่อมุ่งสู่คำตอบในการวิจัย มีหลักเกณฑ์ที่สามารถตรวจสอบอ้างอิงได้ เช่นการอ้างอิงแหล่งข้อมูล รายละเอียดของข้อมูลที่ได้มา เพื่อสามารถยืนยันความโปร่งใสของข้อมูลที่ได้มา นอกจากนี้ยังสามารถยืนยันความแม่นยำของผล การศึกษา เช่นมีการทดสอบซ้ำได้ (replication) การวิจัยเดิมได้ โดยใช้วิธีวิทยาที่มีการระบุไว้ มีการอภิปรายผลการวิจัยที่สามารถ

นำไปอ้างอิงในเชิงความรู้ในแง่ของการยอมรับแนวคิดเดิม การตรวจสอบ การปฏิเสธ หรือหักล้าง ทฤษฎีที่ตั้งไว้แต่เดิมเพื่อนำไปสู่การค้นพบและพัฒนาแนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ ให้กับวงวิชาการได้ (Babbie, 2008)

อย่างไรก็ดี งานวิจัยโดยประชาชนเป็นงานวิจัยที่มี “รูปแบบเฉพาะ” แตกต่างไปจาก งานวิจัยวิชาการข้างต้น โดยเป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ที่ประชาชน เผชิญ ไม่ใช่การวิจัยเพื่อรู้เหมือนนักวิจัยทางวิชาการทั่วไป แม้ว่าการวิจัยอาจก่อให้เกิด กระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาของกระบวนการทางปัญญาด้วย แต่ก็ยังเป็นเป้าหมายรองลงไป กว่า การวิจัยเพื่อแก้ปัญหา หรืออีกนัยหนึ่ง อาจเป็นการอาศัยกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการ ทางปัญญาที่เกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญ

ดังนั้น รูปแบบงานวิจัยโดยประชาชน จึงมีรูปแบบของ “งานวิจัยและพัฒนา” เป็น งานวิจัยเน้นการปฏิบัติการจริงเพื่อนำไปใช้ได้จริง โดยมีกระบวนการวิจัยเน้นการสร้างจิตสำนึก เพื่อให้ชุมชนเกิดความร่วมมือในการแก้ปัญหาของชุมชน งานวิจัยโดยประชาชนจึงนำรูปแบบของ งานวิจัยวิชาการมาใช้เป็นบางส่วนหรือไม่เต็มรูปแบบเพื่อให้งานสามารถตอบสนองของวัตถุประสงค์ ได้เท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น การสร้างฐานคิดหรือกรอบความคิดการวิจัย มาจากรากฐานของ ปรัชญาการณของพื้นที่ร่วมกับฐานของประสบการณ์ โดยไม่ใช้ฐานความคิดหรือกรอบความคิดเชิง ทฤษฎีแบบงานวิจัยของนักวิชาการ เครื่องมือในการวิจัยที่เน้นประโยชน์สูงสุดของการใช้สอย มากกว่าจะจำกัดอยู่กับรูปแบบที่ตนเองคิดขึ้น หรือคำนึงถึงความเป็นมาตรฐานของเครื่องมือใน การวิจัย เช่นที่นักวิชาการทั่วไปได้ให้ความสำคัญ แต่อาจมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล จากคนในชุมชนด้วยตนเองเช่น การประเมินปริมาณหนี้สินจากคนในชุมชนด้วยตนเองหรือ ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลปลา จากพรานปลาแต่ละหมู่บ้านเทียบเคียงกัน เป็นต้น

วิธีวิทยาที่ใช้มีการผสมผสาน ประยุกต์ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ และบาง กรณีใช้กิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกหรือการรณรงค์ให้คนในชุมชนมาร่วมด้วย โดยมีกรอบกว้างๆของ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีแกนหลักประกอบ 3 ขั้นตอนสำคัญที่เชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกันในกระบวนการวิจัยคือ (กาญจนา แก้วเทพ, 2552, น.14)

1. การใช้เหตุผลศึกษาทบทวน ได้รตรองปัญหา (rationality) (พัฒนาโจทย์การวิจัย/ ออกแบบการวิจัย/คิดเครื่องมือเก็บข้อมูล
2. การจัดการกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical)(เก็บ/ประมวล/ตรวจสอบ)
3. การใช้เหตุผลทบทวนได้รตรองข้อมูลที่เก็บได้ (rationality)

การวิเคราะห์ข้อมูลและการอภิปรายผลการวิจัย งานวิจัยโดยประชาชนมีการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันของคณะที่ทำวิจัยโดยมีการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานอย่างง่าย ๆ เช่นการจัดหมวดหมู่ การจำแนกประเภท หรือการใช้สถิติเป็นค่าความถี่ ร้อยละ เป็นต้น ส่วนการอภิปรายผลการวิจัย มักเป็นการอภิปรายโดยไม่ได้นำไปอ้างอิงกับทฤษฎี แต่นำมาอ้างอิงกับรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีตของชุมชน รวมทั้งกรณีปัญหาหรือประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน

อย่างไรก็ดี การวิจัยโดยประชาชนก็มีข้อเด่นที่เป็นการวิจัยเชิงบูรณาการ ที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปัญหาด้านต่างๆ ที่มีผลกระทบซึ่งกันและกัน ดังที่พบว่าแม้ประเด็นการวิจัยจะเริ่มจากเรื่องใดเรื่องหนึ่งเช่น ปัญหานี้สิน แต่พบว่า ปัญหาของชุมชนในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ทรัพยากร ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ มักจะมีสาเหตุโยงมาจากหรือนำไปสู่ปัญหานี้สินด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวิถีการดำรงชีวิตของเกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ที่ต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติให้กลับคืนมา จึงส่งผลต่อการแก้ปัญหานี้สินของชุมชนด้วย โดยเหตุนี้การแก้ปัญหานี้สิน จึงต้องแก้อย่างเป็นองค์รวมด้วย หรือ พบว่า การวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชนนั้น การวิจัย บูรณาการเป็นการวิจัยที่มีประสิทธิภาพในการสร้างการมีส่วนร่วมและการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนมาก กว่างานวิจัยเฉพาะด้านหรืองานวิจัยที่ใช้วิธีวิทยาเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง

ข้อเด่นอีกประการหนึ่งคือการ“คืนข้อมูลสู่ชุมชน”และ“การใช้ประโยชน์จากการวิจัย” ที่พบว่าในงานวิจัยทุกงานจะมีการนำเสนอผลการวิจัยต่อสาธารณะทั้งในระดับชุมชน หรือนอกชุมชน ส่วนใหญ่จะนำเสนอก่อนการส่งเล่มวิจัยฉบับสมบูรณ์ให้กับผู้สนับสนุนทุนวิจัย นอกจากนี้ยังพบว่า งานวิจัยบางงาน เช่นการวิจัยเชิงทดลองด้านการพัฒนาอาชีพนั้น เกษตรกรที่ร่วมทำวิจัยสามารถเกิดการเรียนรู้และนำความรู้จากผลการทดลองไปใช้ได้เลยขณะทำวิจัย หรือหากเป็นการสาธิตในแปลงของตนเองก็จะถือเป็นการใช้จริงในพื้นที่ได้เลย ต่างกับงานวิจัยของนักวิชาการที่จะนำผลไปใช้หลังการวิจัย

ดังนั้นงานวิจัยโดยประชาชนจึงยังมีข้อด้อยในด้านระเบียบวิธีวิจัยที่ยังไม่ได้้นำการวิจัยที่เป็นมาตรฐานทางวิชาการมาใช้อย่างเต็มรูปแบบ แต่ในขณะเดียวกันข้อด้อยนี้ก็ทำให้เกิดข้อเด่นที่ทำให้งานวิจัยโดยประชาชนมีลักษณะเฉพาะ ที่มีการผสมผสานของงานวิจัยและพัฒนา ที่เน้นการปฏิบัติจริง มีความยืดหยุ่นสูง สามารถสร้างกรอบคิดที่มาจากรากฐานของประสบการณ์ มีความหลากหลายของวิธีการที่ใช้ศึกษา เพื่อเน้นการสร้างจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมและแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. สถานภาพของการวิจัยโดยประชาชนในสังคมไทย : การต่อรอง/ต่อสู้ทางการเมือง การแย่งชิงพื้นที่และการนำเสนอทัศนะต่อ “ความรู้” ในรูปแบบใหม่

การวิจัยโดยประชาชนนอกจากจะเป็นอาวุธทางปัญญาให้กับประชาชนนำมาใช้เป็นข้อมูลเพื่อแก้ปัญหาท้องถิ่นของตนแล้ว ยังใช้ต่อรองอำนาจและต่อสู้ทางการเมืองในเวทีสาธารณะต่างๆ ได้อย่างมั่นคงและมีศักดิ์ศรี (พัฒนา กิตติอาษา , 2546 น. 79, 95) งานวิจัยโดยประชาชนได้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนการ “พูด” หรือสื่อสารของประชาชนให้สังคมได้ยิน ได้รับรู้ เป็นการพูดความจริงของตนเองในนาม “การวิจัย” ซึ่งที่ผ่านมาประชาชนพูดแต่ไม่มีใครฟัง ไม่มีใครได้ยิน แต่การวิจัยมีข้อมูล มีน้ำหนัก ที่คนในสังคมอื่น เช่นชนชั้นกลาง นักวิชาการ สามารถจะรับรู้ได้ ดังที่พบว่า การบริโภคงานวิจัยของประชาชนนั้น ผู้บริโภคส่วนใหญ่เป็นคนนอก คือนักวิชาการหรือชนชั้นกลาง การวิจัยโดยประชาชนจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในการส่งสารถึงปัญหา หรือความไม่เป็นธรรมที่ชุมชนได้รับและถูกกระทำ เป็นการลุกขึ้นของประชาชนในการหาทางออกของปัญหาที่ตนเองเผชิญ แม้ว่าปัญหาเหล่านั้น ตนเองอาจไม่ได้สร้างก็ตาม -เช่นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทำให้เกิดความแห้งแล้ง น้ำท่วม จากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ การประกาศเขตอุทยานทับที่ดินทำกินของราษฎรที่อาศัยในชุมชนมาก่อน หลายชั่วอายุคน บางแห่งนับได้ถึง 300 -400 ปี (อินทูล เบ็ญโต และคณะ, 2549 ; ทีมวิจัยชาวบ้าน บ้านใหม่แม่ลานคำและบ้านห้วยหญ้าไทร , ม.ป.ป.)

การวิจัยโดยประชาชน จึงยังเป็นการแย่งชิงพื้นที่เชิงอำนาจในนาม “ความรู้” ซึ่งแต่เดิมมีแต่นักวิชาการ ผู้รู้เท่านั้นที่มีสิทธิ์จะใช้เครื่องมือนี้ได้³ แต่ตอนนี้งานวิจัยโดยประชาชนได้พิสูจน์แล้วว่า ประชาชนนั้นก็สามารถจะอธิบายความรู้ อธิบายความจริงอีกชุดหนึ่ง ที่เป็นของประชาชนขึ้นมา การนำเสนอการวิจัยโดยประชาชนทำให้เห็นว่า การผลิตความรู้ไม่ใช่เป็นเรื่องของนักวิชาการอีกต่อไป ประชาชนก็สามารถผลิตความรู้ได้ อาจกล่าวได้ว่า มันคือ “ความรู้ทางเลือก”(alternative ways of knowledge) ซึ่งแต่เดิมความรู้เคยถูกยึดครองโดยนักวิชาการมา

³ วิธีวิทยาของนักวิชาการในความหมายที่เคร่งครัดคือ สิ่งที่ Foucault (1979:23 อ้างถึงใน พัฒนา กิตติอาษา , 2546, น.18) เรียกว่า “เทคโนโลยีของอำนาจ” หรือเครื่องมือในการผลิตวาทกรรมอันซับซ้อนของความจริง ความรู้และอำนาจ นั่นเอง

ตลอดทั้งที่ประชาชนก็มีกระบวนการเรียนรู้ มีความรู้อีกชุดหนึ่ง แต่ถูกกดทับไว้ให้อยู่ในฐานะเป็นรองมาโดยตลอด⁴

งานวิจัยโดยประชาชนยังได้นำเสนอทัศนะใหม่ต่อความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้และคิดค้นจากภายใน (inside out) ของชุมชน ซึ่งเสนอห์ จามริก (2547, น. 57) เห็นว่างานวิจัยชาวบ้านนั้นเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเติบโตของปัญญาเชิงสังคมโดยรวม เนื่องจากชาวบ้านมีชีวิตร่วมอยู่กับประเพณี ภูมิปัญญาแต่ถูกละเลยทอดทิ้งมาเป็นเวลานาน งานวิจัยโดยประชาชนทำให้เกิดการฟื้นฟูการเรียนรู้จากภายในขึ้น เช่นในชุมชนต่างๆ ชาวบ้านจะต้องรู้จักทรัพยากรของตนเอง ภูมิปัญญาของตนเอง ประเพณีความสัมพันธ์ภายในชุมชนเอง ประเพณีนั้นคือองค์ความรู้ วัฒนธรรมการเรียนรู้อย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับที่กาญจนา แก้วเทพ (2552, น. 8) เห็นว่า เป้าหมายหลักของงานวิจัยชาวบ้านคือ ความรู้ที่ได้ไว้ใช้พัฒนาท้องถิ่น

ความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นนั้นจากการวิจัยนั้น เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ในแง่ของกระบวนการ ไม่ใช่ผลลัพธ์ (Kolb, 1997, pp. 138-156) ดังที่พบว่า ชาวบ้านเห็นว่าตนเองมีความรู้ความเข้าใจประเด็นปัญหาต่างๆ ของตัวเองมากขึ้น ได้

⁴ พัฒนา กิตติอาษา (2546, น. 45) เห็นว่า เรามักจะหลงลืมและเข้าใจผิดว่า มีแต่ในวงวิชาการเท่านั้น ที่เป็นผู้มีความรู้เชิงวิธีวิทยาและรับการฝึกฝนมาอย่างดี ในเรื่องการวิจัย จึงมักจะนิยมวิธีวิจัยไว้อย่างคับแคบและตายตัว ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้น ชาวบ้าน หรือคนพื้นเมืองทุกหนแห่งทั่วโลก ต่างก็ได้สร้างสรรค์และประยุกต์ใช้ “วิธีวิทยา” ของตนเองมาช้านาน โดยเฉพาะวิธีวิทยาในการเล่าเรื่อง (storytelling) ของตนเองที่ Geertz (1973, p. 448) เรียกเรื่องเล่าที่เป็นผลผลิตของวิธีวิทยาในลักษณะนี้ว่า “เรื่องเล่าเกี่ยวกับตนเองที่พวกเขาเล่าให้ตนเองฟัง”(a story they tell themselves about themselves) วิธีวิทยาในการเล่าเรื่องเกี่ยวกับตนเองที่พวกเขาเล่าให้ตัวเองฟังนั้น บรรดาปราชญ์พื้นบ้าน พระภิกษุ ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือชาวบ้านทั่วไปคุ้นเคยกับรูปแบบวิธีวิทยาดั้งเดิมอย่างน้อย 3 รูปแบบได้แก่ 1.การเล่าเรื่องแบบมุขปาฐะ (oral mode of story telling) การเล่านิทาน ฝนยา เพลงกล่อมเด็ก การร้องสวดแบบต่างๆ เทศน์ และอื่นๆ 2.การเล่าเรื่องแบบจารवादภาพ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (written mode of story telling)เช่น หนังสือผูก คัมภีร์ ไบหลาน จารึก ตำนาน จิตรกรรมฝาผนัง ภาพวาดทูน ผ้าผะเหวด และอื่นๆ 3.การเล่าเรื่องโดยแสดงออกเพื่อสื่อความหมาย (performative mode of story telling) เช่นหมอลำ นาฏศิลป์ การฟ้อนรำพื้นบ้าน การแสดงในบุญประเพณีหรือพิธีการ การละเล่นต่างๆ

เรียนรู้มากขึ้น มีวิธีการและแนวทางในการหาความรู้ที่จะนำมาแก้ไขปัญหาของตนเองได้มากขึ้น แต่หากจะประเมินผลออกมาถึงการเปลี่ยนแปลง อาจยังไม่สามารถประเมินได้ หรืออาจไม่สามารถที่จะใช้การประเมินจากคนอื่นได้ ต้องเป็นการประเมินของชาวบ้านเอง

งานวิจัยโดยประชาชนกับโครงสร้างอำนาจและความไม่เสมอภาคในสังคม

งานวิจัยโดยประชาชนได้สะท้อนให้เห็นถึงการถูกกระทำจากโครงสร้างอำนาจและความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นกับชุมชน เช่น โครงสร้างอำนาจรัฐที่ยึดที่ทำกินจากราษฎรที่อาศัยที่ดินทำกินมาหลายชั่วคนนับเป็นร้อยปี ด้วยการประกาศเขตป่าสงวนทับที่ทำกิน การให้สัมปทานป่าไม้กับเอกชนที่เป็นต้นเหตุของความแห้งแล้ง การสร้างเขื่อน ทำให้น้ำท่วมขังบริเวณที่ทำกินและกระทบต่อวิถีชีวิตการทำมาหากินของชุมชน ฯลฯ อันเป็นที่มาของการเกิดปัญหาหนี้สิน รวมถึงโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่นที่ชาวบ้านต้องต่อสู้กับนายทุนท้องถิ่นที่แย่งชิงทรัพยากร ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ฯลฯ ดังที่พบในการวิจัยด้านการจัดการหนี้สิน ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 4 และ 5

อย่างไรก็ดีในการหาทางออกของปัญหา หรือการแก้ปัญหา กลับพบว่า วิธีการแก้ปัญหา มักจะเป็นวิธีการของการพยายามพึ่งตัวเอง หาทางออกให้ตัวเอง โดยไม่ได้ไปแตะต้องหรือเสนอแนะต่อโครงสร้างอำนาจที่มากระทำเหล่านั้น คำถามคือ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้นและการทำเช่นนั้นจะเป็นการแก้ปัญหาได้หรือหากไม่ไปแก้ไขที่โครงสร้างนั้น เช่นเดียวกันกับการวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ ชาวบ้านมักจะมุ่งแก้ปัญหาที่ตัวเองมากกว่าที่จะมองไปถึงการแก้ปัญหาโครงสร้างที่เป็นสาเหตุเช่นการกระทำของรัฐ เป็นต้น

กรณีดังกล่าว อธิบายได้ว่า ส่วนหนึ่งชาวบ้านตระหนักดีในสถานการณ์ที่ตนเองเป็นรองจึงใช้วิธีหลบเลี่ยงการเผชิญหน้าโดยตรงกับนายทุนหรือรัฐ แต่พยายามแก้ปัญหาที่ตัวเองสามารถทำได้ โดยคิดค้นวิธีการรูปแบบใหม่ๆ ในการต่อสู้ เช่นการสร้างพันธมิตรหรือเครือข่าย การติดต่อกับนักวิชาการเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับงานวิจัยของตนเอง การศึกษาข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปต่อสู้กับความไม่เป็นธรรม ฯลฯ

นอกจากนี้ พบว่าชุมชนส่วนหนึ่งมีประสบการณ์ในการต่อสู้กับประเด็นร้อนมาแล้ว ยกตัวอย่างเช่นงานวิจัยไต้หวัน และงานวิจัยท้องถิ่นบางเล่มพบว่านักวิจัยหรือหัวหน้าโครงการวิจัยเคยผ่านการต่อสู้ การประท้วงต่อต้านมาก่อน ดังนั้น แสดงว่าชุมชนได้พยายามใช้หลายวิธีการในการต่อสู้กับความไม่ยุติธรรมที่เกิดขึ้น เรียกได้ว่าสู้ทุกรูปแบบ อาจกล่าวได้ว่า การวิจัยเป็นรูปแบบหนึ่งของการต่อสู้ แก้ปัญหา ตราบใดที่ปัญหายังดำรงอยู่ ชุมชนก็ปรับเปลี่ยนวิธีการแก้ไขต่อไป

นอกจากนี้อาจอธิบายได้ว่า พุทธศาสนาอาจมีอิทธิพลต่อการคิดของชาวบ้าน ที่ให้พิจารณาตนเอง เมื่อมีปัญหาใดๆ ให้เริ่มแก้ไขที่ตนเองก่อน ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน เช่น ในการแก้ไขหนี้สินของประชาชนชาวบ้านทั้งหลาย จะมีแนวคิดของการประหยัด อดออม ไม่สร้างหนี้เพิ่ม โดยดำรงตนอยู่ในศีลธรรม แม้หนี้สินที่เกิดขึ้นจำนวนมากและบางกรณีอาจเกิดขึ้นจากการถูกลอกหลวง เช่นกรณี พ่อบุญเต็ม ชัยลา ถูกหลอกหลวงจากการกู้เงินเพื่อไปขายแรงงานต่างประเทศ 100,000 บาท ก็ไม่ได้ไปฟ้องร้องหรือเรียกคืน แต่มุ่งที่จะแก้ไขปัญหาโดยการทำเกษตรผสมผสาน ปัจจุบันสามารถปลดหนี้สินรวมถึง 800,000 บาทได้หมดแล้วด้วยการกลับมาทำเกษตรผสมผสาน

ต่อประเด็นของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น อคิน รพีพัฒน์ (2552, น. 8) เสนอว่างานวิจัยชาวบ้านจะสามารถยกระดับไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมหรือไม่นั้น ยังไม่เห็นชัด แต่อย่างน้อยคุณภาพการของงานวิจัยคือการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐได้ดีขึ้น เรียนรู้ในการอ้างเหตุผลแบบที่ราชการเข้าใจได้

ดังนั้น ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้และคิดค้นจากภายใน (inside out) ของการวิจัยโดยประชาชน จึงเป็น ความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องผ่านกระบวนการวิจัย เป็นความรู้ที่มาจากมุมมองของชุมชนเอง ที่นิยามความรู้และวิถีวิทยาในการแสวงหาความรู้ อาจแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากคนนอก ทั้งยังเป็นความรู้ที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง แม้ความรู้ที่ได้ อาจจะไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงถึงระดับโครงสร้างสังคม แต่ก็เปิดโอกาสที่ทำให้ชุมชนสามารถต่อรองกับรัฐและผู้มีอำนาจเหนือกว่าได้มากขึ้น ด้วยวิธีการที่หลากหลายขึ้น และมีแนวทางในการจัดการกับตนเองได้ดีขึ้น

3. วิถีวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชน: การพัฒนากระบวนการสร้างจิตสำนึก (consciousness raising) สู่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (transformative learning)

ด้วยลักษณะเฉพาะของงานวิจัยโดยประชาชน ที่มีประเด็นในการวิจัยเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่คนในชุมชนต้องร่วมมือกันแก้ไข และวิถีวิทยาที่เน้นการปฏิบัติจริงในชุมชน การวิจัยจึงเป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึก ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาในชุมชน ทั้งร่วมมือกันแลกเปลี่ยนการเรียนรู้และมีการจัดการความรู้ ยกระดับความรู้ของคนในชุมชน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ดังนั้น การวิจัยโดยประชาชนจึงทำให้ประชาชนมีการพัฒนาทั้งด้าน การพัฒนาเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึก (consciousness raising) การพัฒนา

เปลี่ยนแปลงด้านความรู้(knowledge raising) และนำไปสู่การพัฒนาเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม (behavioral changing)

(1). การพัฒนาเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึก (consciousness raising) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ชุมชนตระหนักในการมีส่วนร่วมของตนเองในชุมชน การเป็นเจ้าของชุมชน และรู้ถึงพลังของตนเองที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนขึ้นได้ ดังที่ชุมชนสะท้อนในงานวิจัยว่า

“...งานวิจัยสร้างจิตสำนึก ให้คนมีส่วนร่วมมากขึ้นในชุมชน งานวิจัยสอนให้รู้ ปัญหาชุมชนตนเอง ได้รู้ประวัติศาสตร์หมู่บ้านตนเอง และได้แก้ปัญหาให้กับชุมชนของตนเอง ได้รู้จักหน่วยงานราชการ ทำให้มีความรักชุมชน” (ดาด ชาลูเด็น และคณะ, 2548, น. 78)

งานวิจัยโดยประชาชนได้ก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลง ยกกระดับจิตสำนึก อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับการมีส่วนร่วมและเป็นผู้กำหนดการเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของ Friere (1973) ที่เชื่อว่า มนุษย์สามารถยกระดับของจิตสำนึกให้สูงขึ้น และเข้าไปมีส่วนร่วม รวมทั้งถือเป็นพันธกิจ (commitment) ในการมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงนี้ งานวิจัยโดยประชาชนทำให้ชุมชนเกิดการตระหนักในความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งรอบตัวที่ตนอาศัยอยู่ เป็นการทำลาย “วัฒนธรรมของความเงียบ” (the culture of silence) ที่เกิดขึ้นจากความไม่รู้ (ignorance) การปล่อยปละละเลยและไม่ได้รับการศึกษาทำความเข้าใจ ในสาเหตุของความยากจนและระบบสังคมต่างๆ ที่ทำให้เกษตรกรหรือประชาชนส่วนใหญ่ ตกอยู่ในวังวนของความยากจนและการถูกกดขี่ หากแต่เมื่อได้รับการหล่อหลอม เรียนรู้ถึงความจริงแท้ในสังคม หรือมีกระบวนการสร้างจิตสำนึก (conscientization) ที่มีอิทธิพลต่อการคิดและตัดสินใจกระทำของบุคคล จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก

Friere (1973) ได้จำแนกสภาวะจิตสำนึกของมนุษย์และสังคม (human and social consciousness) เป็น 4 ระดับคือ 1) ระดับต่ำสุดคือ จิตสำนึกที่ยังไม่เปลี่ยนแปลง (intransitive consciousness) เป็นสภาวะ วัฒนธรรมของความเงียบของเกษตรกรผู้ยากจนในประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ เป็นระดับจิตสำนึกที่บุคคลพยายามตอบสนองความต้องการพื้นฐานคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค พื้นที่ทำกิน มีความไม่เข้าใจสาเหตุของความยากจน การโทษตนเอง การเชื่อในสาเหตุที่เกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ 2).จิตสำนึกกึ่งเปลี่ยนแปลง (semi-transitivity) เป็นจิตสำนึกที่ยอมรับว่าต้องอยู่ภายใต้บุคคลอื่น นั่นคือเป็นการถูกที่ต้องมีผู้เหนือกว่าและต้องพึ่งพาผู้อื่น 3).จิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลงอย่างไร้เดียงสา (naïve-transitivity) เป็นจิตสำนึกที่บุคคล เริ่มรับรู้ความจริงแท้ที่เป็นสภาพปัญหา แต่ยังไม่หลุดพ้นจาก “วัฒนธรรมความเงียบ” เริ่มมี

การวิพากษ์วิจารณ์กลุ่มกดขี่ในสังคม เริ่มรับรู้ว่าคุณจะสามารถควบคุม และจัดการชีวิตตนเองได้ 4) จิตสำนึกที่ใคร่ครวญ วิพากษ์ (critical consciousness) ที่เกิดจากกระบวนการสร้างจิตสำนึก จิตสำนึกระดับนี้ มีความเข้าใจสาเหตุและสภาพปัญหาอย่างลึกซึ้ง มีความมั่นใจในตนเองในการแสดงความคิดเห็น เปิดกว้างในการรับฟังความคิดเห็นและความรู้ จิตสำนึกในระดับนี้ ไม่อาจเกิดขึ้นได้จากเพียงการคิด แต่ต้องลงมือกระทำ แก้ไขปัญหา แล้วคิดอย่างไตร่ตรองหลายครั้ง โดยนัยนี้ หากอธิบายตามแนวคิดของ Friere (1973) การวิจัยโดยประชาชนจึงเป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึก หรือการกระตุ้นจิตสำนึก (conscientization) ของประชาชน ผ่านกระบวนการวิวิธวิทยาในการวิจัยโดยประชาชนนั่นเอง

(2). การพัฒนาเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ (knowledge expanding) ความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยประชาชน เป็นความรู้ ที่สร้างขึ้นและขยายมากขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนและระหว่างชุมชนเป็น“ชุมชนแห่งการเรียนรู้” หรือ “ชุมชนแห่งการปฏิสังสรรค์” (community of interaction) (Nonaka et al., 2001) ที่มีการถกทอเครือข่ายของการสร้างความรู้ และแลกเปลี่ยนความรู้ อันทำให้ชุมชนได้พัฒนาศักยภาพและมีทักษะในการหาความรู้เพิ่มขึ้น สามารถนำความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาพัฒนาชุมชนของตนเองให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น นับเป็นการสร้างความรู้ของชุมชนขยายกว้างออกไปอย่างไม่รู้ที่สิ้นสุด ทำให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างต่อเนื่อง

ความรู้ดังกล่าวนอกจากจะเป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ (experiential learning) (Kolb, 1984; 1993) ยังมีลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง คือเป็นความรู้เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง (Transformative learning) (Mezirow, 2000) เพื่อพัฒนาตนเอง สังคมและชุมชน ในทางที่เหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน

ในทัศนะของ Mezirow (2000, pp. 7-8) การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่มีการเปลี่ยนกรอบการอ้างอิง (frame of reference) เพื่อให้มีความสามารถมากขึ้นในการขยายมุมมองของความรู้ การจำแนกความรู้ การเปิดรับความรู้ และ การเพิ่มความสามารถทางอารมณ์ในการต่อการกับการเปลี่ยนแปลง รวมถึงการสะท้อนขบคิดต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น ในการสร้างความเชื่อและข้อเสนอที่จะพิสูจน์การกระทำตามแนวทางของความเชื่อนั้น งานวิจัยโดยประชาชนที่ทำให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง จึงเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงกรอบการอ้างอิง อันได้แก่ทัศนคติ วิธีการคิด โลกทัศน์และการสะท้อน ความคิดอย่างวิพากษ์ต่อวิธีการเรียนรู้ของประชาชน ดังที่เราพบว่าชุมชนมีกรอบการคิด วิธีการคิดใหม่และเกิดการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ มุมมองที่มีต่อตนเอง ชุมชนและสังคม ด้วยการเห็นพลังตนเองและ

ชุมชน และเปลี่ยนตนเองจาก“วัตถุแห่งการศึกษา”ในงานวิจัยหรือผู้รับผลพวงของการพัฒนา ไปเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดการพัฒนา⁵

วิธีวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน ที่มีการตั้งคำถามวิจัยและเวทีถกเถียงทางความคิดต่าง ๆ นั้นสอดคล้องกับวาทกรรมในบริบทของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ที่มีการใช้การสนทนาแบบตั้งคำถาม (dialogue) เพื่อหาความเข้าใจร่วมกันและประเมินเพื่อพิสูจน์ตีความความเชื่อและสะท้อนกลับอย่างวิพากษ์ ต่อการประเมินสมมติฐานต่าง ๆ ในงานวิจัย ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้น โดยการนำประสบการณ์กลุ่มของชุมชนที่เผชิญอยู่ ในปัจจุบันมาพิจารณา การสนทนาแบบตั้งคำถามจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการติดต่อสื่อสาร ที่สอนให้บุคคลรู้วิธีการฟังอย่างลึกซึ้งต่อตัวเองและผู้อื่น ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น นำไปสู่การเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง เนื่องจากการเข้าร่วมในการสนทนาทำให้เราต้องเลือกและมองย้อนกลับไปยังความคิดของเราเอง เพื่อจะประสานความคิดและร่วมรู้สึกเช่นเดียวกับผู้อื่นที่อาจจะมีความคิด เห็นต่างไปจากเรา การสนทนาแบบตั้งคำถาม จึงเป็นพันธะสัญญาสู่การค้นหาและทำความเข้าใจต่อโลกได้กว้างขวางและลึกซึ้ง ซึ่งในทัศนะของ Mezirow การเรียนรู้เกิดขึ้นในหนึ่งในสี่วิธีการนี้คือ 1.โดยการทำความเข้าใจอย่างละเอียดในกรอบการอ้างอิงที่มีอยู่ 2.โดยการเรียนรู้กรอบการอ้างอิงใหม่ 3.โดยการเปลี่ยนแปลงทัศนะหรือ 4.โดยการเปลี่ยนวิธีคิดที่เคยชินจนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเสียใหม่ โดยนัยนี้ รูปแบบพื้นฐานของการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง จึงเป็นรูปแบบของการสะท้อนพลังความคิดของบุคคลที่ทำให้บุคคลสามารถเปลี่ยนแปลงได้อย่างไม่

⁵ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงยังให้ความสำคัญกับการเรียนรู้เพื่อต่อรองและกระทำการอะไรต่อเป้าหมาย คุณค่า ความรู้สึกและความหมายของเราเอง มากกว่าการซึมซับสิ่งเหล่านี้จากผู้อื่น เพื่อจะควบคุมชีวิตของเราในฐานะผู้ตัดสินใจอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม ในฐานะเช่นนั้น มันจึงมีความเกี่ยวข้องมากกับการเรียนรู้ในสังคมปัจจุบัน ในการมีส่วนร่วมในคุณค่าของวิถีประชาธิปไตย ทฤษฎีนี้เน้นการให้การศึกษาผู้ใหญ่ เช่นการศึกษาด้านอาชีพ ที่ทำให้เราได้พัฒนาความเข้าใจและคุณภาพชีวิตของเรา ผ่านการเรียนรู้ที่มีความหมาย ทฤษฎีการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจึงมีทั้งส่วนที่เป็นเรื่องของปัจเจกและสังคมโดยรวม มันทำให้เราตระหนักว่าเราได้ความรู้มาอย่างไรพอๆกับการตระหนักว่าเรามีคุณค่าอะไรที่นำเราไปสู่มุมมองนั้น รวมทั้งการมีมาตรฐานทางวัฒนธรรม โครงสร้างทางสังคม อุดมคติและความเชื่อเกี่ยวกับตัวเราเองในการปฏิบัติตามความเชื่อนั้น

มีข้อจำกัด ที่พลังสติปัญญาผนวกกับภูมิปัญญาของจิตใจและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความคิดและความรู้สึก ที่ชี้นำการกระทำของบุคคล

(3). การพัฒนาเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม (behavioral changing) งานวิจัยโดยประชาชนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม อันเนื่องมาจากการมีจิตสำนึกใหม่ในการมีส่วนร่วมและมองเห็นพลังของตน และการพัฒนาเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ภูมิปัญญา ทำให้สามารถเป็นพลังขับเคลื่อนที่มีความสำคัญต่อชุมชนและสังคมอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ดังที่พบจากการสะท้อนตนเองในการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรม การเพิ่มศักยภาพความสามารถในการจัดการปัญหาของประชาชนเองและชุมชนท้องถิ่นดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

4. ญาณวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชน : จุดเปลี่ยนจาก “วัตถุ” ในการศึกษา สู่ “ประธาน” ในการศึกษา : จากญาณวิทยาท้องถิ่น ปรากฏการณ์วิทยาและปฏิบัตินิยมสู่ญาณวิทยาเพื่อการปลดปล่อย

นอกจากข้อสรุปด้านวิธีวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชนแล้ว การสังเคราะห์งานวิจัยนี้ยังต้องการสืบสาวเพื่อทำความเข้าใจ “ญาณวิทยา” ของชาวบ้าน ที่เป็นผู้ศึกษาเรื่องราวของตนเองและเพื่อชุมชนของตนเอง ในการสร้างความหมาย สร้างความจริง สร้างความรู้ด้วยตนเอง เพื่อนำความรู้นั้นมาจัดการปัญหาเศรษฐกิจที่ชุมชนเผชิญ ว่ามีลักษณะและรูปแบบเป็นเช่นใด

ญาณวิทยา (epistemology) หมายถึงทฤษฎีของความรู้ (theory of knowledge) ในทางการศึกษาด้านความคิด คำนี้หมายถึงวิธีคิดที่กำกับการเข้าหาความจริง หรือความรู้

ในเชิงเนื้อหานั้น ข้อสนทนาของญาณวิทยาก็คือการสนทนาภายใต้คำถามที่ว่า “ความรู้แต่ละชุดเกิดขึ้นมาได้อย่างไร อิงอยู่กับปรัชญา หรือโลกทัศน์แบบใด ”

ดังนั้นคำถามในประเด็นนี้คือ ค วามรู้ของชาวบ้านเกิดขึ้นมาได้อย่างไร อิงอยู่กับปรัชญาหรือโลกทัศน์แบบใด

จากการสังเคราะห์วิธีวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชน ญาณวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชนมีความสัมพันธ์กับปรัชญาหรือโลกทัศน์ที่ผสมผสานทั้งจาก ญาณวิทยาท้องถิ่น ญาณวิทยาปฏิฐานนิยมและญาณวิทยาหลังปฏิฐานนิยม

ญาณวิทยาท้องถิ่น

ญาณวิทยาท้องถิ่น เกิดจากกระบวนการทัศน์แบบองค์รวมของชุมชนที่อยู่คู่ชุมชนมานาน ชี้นับอยู่ในวิถีชีวิตและวิถีปฏิบัติของชุมชน กระบวนการทัศน์แบบองค์รวมเชื่อว่า มนุษย์เป็นส่วน

หนึ่งของธรรมชาติ ชีวิตจึงอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติและมีสภาวะแบบเดียวกับธรรมชาติ คือมีองค์ประกอบหรือระบบอย่างหลากหลายรวมกันอยู่อย่างผสมผสานกลมกลืน ทั้งกาย ปัญญา จิต และมีสภาวะสมดุลอยู่เป็นพื้นฐานเดิม มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ เคลื่อนไหวในธรรมชาติในจักรวาล จึงมีความเชื่อมโยงอย่างไม่อาจแยกออกได้จากส่วนอื่น ๆ ของ ธรรมชาติ ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงใดๆที่เกิดขึ้นกับโลกและธรรมชาติ จึงมีความสัมพันธ์ส่ง ผลกระทบเชื่อมโยงกับมนุษย์อย่างไม่อาจเลี่ยงได้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2548, น. 34) ดังที่พบจาก การสังเคราะห์งานวิจัยโดยประชาชนว่าชุมชนมีการจัดการทรัพยากรป่า น้ำ ดินและระบบนิเวศ ร่วมกันอย่างเป็นองค์รวมไม่แยกออกจากกัน

นอกจากการให้ความสำคัญกับธรรมชาติ ชุมชนยังให้ความสำคัญต่อสิ่งที่อยู่เหนือ ธรรมชาติ การ “ให้คุณค่า” กับสิ่งเหล่านี้ผ่านความเชื่อและจารีตพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อ เรื่องการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่นความเชื่อดั้งเดิมตามสังคมไทย ที่ ไม่ได้มองธรรมชาติในลักษณะที่เป็นกายภาพหรือสิ่งที่มนุษย์ใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่มองน้ำใน ลักษณะเป็นพระแม่คงคา มองดินเป็นพระแม่ธรณี มองต้นข้าวเป็นพระแม่โพสพ เรามองธรรมชาติ จากการให้คุณค่าว่ามีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างไร (อานันท์ กาญจนพันธ์ , 2544, น. 168)

ชุมชนยังได้นำวัฒนธรรมความเชื่อเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในการวิจัยเพื่อสร้างการมี ส่วนร่วมในชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ป่าช้า ดอนปู่ตา การสร้างสำนักสงฆ์และนิมนต์พระมาอยู่เป็นอีกทางหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ป่าได้รับการอนุรักษ์ หรือการ บวชป่าก็เป็นการนำความเชื่อทางศาสนาเข้ามามีส่วนในการอนุรักษ์ป่าได้อีกทางหนึ่ง เพราะ ต้นไม้ที่บวชห่มคลุมด้วยผ้าเหลืองแล้ว ชาวบ้านจะไม่กล้าตัดเพราะกลัวบาปเป็นต้น

จากการศึกษาชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการสร้างความรู้ หรือทำการ “วิจัย” มา ก่อนจนสามารถมีบทเรียนให้กับชุมชนอื่นได้ อาทิ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ วัดไผ่ล้อม จ.ตราด กลุ่ม ออมทรัพย์เพื่อสร้างสวัสดิการให้กับชุมชนในภาคใต้ พบว่ามีการนำหลักการด้านศาสนามาใช้เพื่อ สร้างการมีส่วนร่วมจนงานสำเร็จ เช่น การตั้งสัจจะกับตัวเองและกลุ่มที่จะออมเงินให้ได้ตามที่ตั้งใจ ไว้ การนำเงินที่ยืมไปแล้วมาคืนให้กับกลุ่มเพื่อให้กลุ่มได้หมุนเวียนให้คนที่จำเป็นต้องใช้ต่อไป ถือ เป็นการประพฤติตามศีลห้า

การศึกษาเพื่อแก้ปัญหาชุมชนที่ประสบความสำเร็จ มีการนำหลักการด้านพุทธ ศาสนามาใช้ อาทิ ห ลักการพึ่งตนเองและพึ่งกัน การใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท หรือการใช้หลัก อริยสัจ 4 เพื่อสืบสาวหาต้นเหตุของปัญหาและหาแนวทางแก้ไขให้ตรงจุด เช่นกรณีชุมชนไม้เรียงที่

ถือเป็นต้นแบบการวิจัยทำแผนชุมชน ที่ชาวบ้านวิจัยข้อมูลด้วยตัวเองได้เป็นกรณีแรกๆ นั้น ประยงค์ วรรณค์ (2546, น. 27) ปราชญ์ชาวบ้านได้บรรยายว่า

“ ประสบการณ์ที่ผ่านมาผมก็ได้ทำหลายๆอย่างที่เป็นการทำงานกระแส ในสมัยหนึ่ง เช่น ในสมัยที่เศรษฐกิจกำลังเฟื่องฟู หลายคนก็คิดว่าจะต้องลงทุน หรือจะทำอะไรก็ได้ให้ใหญ่โตและรวดเร็ว แต่พวกผมส่วนหนึ่งซึ่งกำลังคิดวิเคราะห์ กันอยู่ ค่อนข้างมั่นใจว่า แนวทางต่างๆที่ชาวบ้านกำลังทำอยู่ตอนนี้ค่อนข้างเสี่ยง คือ การทำเรื่องเกินตัวกันเป็นส่วนใหญ่ แต่อาชีพหลักที่เรายึดกันอยู่คือ อาชีพการทำสวนยางพาราที่ไม่มีความมั่นคงอะไรเลยและมีความเสี่ยงอยู่ตลอดเวลา แต่ชาวบ้านกลับไม่ได้แก้ไข”

“แนวทางในการแก้ปัญหาของพวกเรานั้นน่าจะมีการเตรียมการกันไว้บ้าง ไม่ใช่เป็นการเรียกร้อง เป็นการมอบ เป็นการเดินขบวน ซึ่งพวกผมคิดว่าไม่ใช่เป็นวิธีการในการแก้ปัญหา แต่ทางแก้ไขปัญหาคือ การที่เราเป็นผู้ประสบกับสถานการณ์และปัญหาโดยตรง ซึ่งเราสามารถเรียนรู้สาเหตุหรือต้นเหตุของปัญหาได้เป็นอย่างดี ดังนั้นเราจึงต้องเป็นผู้วางแผนแก้ไขปัญหให้กับตนเอง ”

เมื่อวิเคราะห์หลักคิดของประยงค์ วรรณค์ พบว่าหลักคิดที่สำคัญประกอบไปด้วย หลักการพึ่งตนเอง การใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท การแก้ปัญหาแบบอริยสัจ 4 และการคิดแบบสาวหาเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นหลักคิดในพุทธศาสนา ที่ฝังลึกอยู่ในประสบการณ์ และวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งได้นำไปสู่แนวทางการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยการวิจัย ทั้งที่ไม่เคยร่ำเรียนมาก่อน จนสามารถสร้างแผนชุมชนและวิสาหกิจชุมชนประสบความสำเร็จ

ญาณวิทยาปฏิฐานนิยม

ญาณวิทยาปฏิฐานนิยมเป็นรากฐานของการวิจัยเชิงทดลอง เพื่อการพยากรณ์และควบคุมตัวแปรที่เกี่ยวข้อง งานวิจัยโดยประชาชนมีการใช้การวิจัยเชิงทดลองหลายประเภท อาทิ เพื่อต้องการเปรียบเทียบผลของการทดลองใส่ปุ๋ยที่แตกต่างกันในพืชหลายชนิด หรือการทดลองประสิทธิภาพของสารไล่แมลงต่างๆที่ชุมชนผลิตเอง อาหาร สัตว์ที่ชุมชนผลิตเองจะมีผลต่ออัตราการเติบโตของสัตว์เลี้ยงอย่างไร เป็นต้น

เมื่อพิจารณาในประเด็นของวิธีการวิจัย การวิจัยเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ วิธีการนี้มีแกนหลักที่ประกอบ 3 ขั้นตอนสำคัญที่เชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกันคือ (กาญจนา แก้วเทพ, 2552, น. 14)

1. การใช้เหตุผลศึกษาทบทวน ไตร่ตรองปัญหา (rationality) (พัฒนาโจทย์การวิจัย/ ออกแบบการวิจัย/คิดเครื่องมือเก็บข้อมูล

2. การจัดการกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical)(เก็บ/ประมวล/ตรวจสอบ)

3. การใช้เหตุผลทบทวนไตร่ตรองข้อมูลที่เก็บได้ (rationality)

กาญจนา เห็นว่า “แกนหลักของวิธีการทางวิทยาศาสตร์” นี้เองเป็นส่วนที่เป็น “แก่น” ของการวิจัย ซึ่งไม่ว่างานวิจัยประเภทใดจะมีการพัฒนา /ปรับเปลี่ยน/แตกตัวไปอย่างไรก็ตาม แต่ทว่าส่วนที่จะต้องยึดเกาะเอาไว้ ก็คงต้องเป็นส่วนของ “แกนของวิธีการทางวิทยาศาสตร์นี้เอง” ซึ่งกาญจนา เห็นว่าคุณค่าของ “แก่น” ดังกล่าวยังคงผนึกแน่นอยู่ในวิธีวิทยาของการวิจัยท้องถิ่น ซึ่งทำให้เราสามารถนิยามความหมายได้อย่างแน่นอนว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่มีหลักวิชาการ” ประเภทหนึ่ง (กาญจนา แก้วเทพ, 2552, น. 14-15)

เช่นเดียวกับที่ผู้เขียนก็ได้เห็นว่า “แก่น” ดังกล่าวยังผนึกแน่นอยู่กับวิธีวิทยาของการวิจัยโดยประชาชนที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ ทำให้สามารถกล่าวอ้างได้ว่า “งานวิจัยโดยประชาชนเป็นงานวิจัยที่มีหลักวิชาการ” ประเภทหนึ่ง ด้วยการมีคุณสมบัติดังที่กล่าวมาแล้วเช่นเดียวกัน

ญาณวิทยาหลังปฏิฐานนิยม: ปรัชญาการณวิทยา (phenomenology)

ปรัชญาการณวิทยา มีแนวคิดที่สำคัญว่าความรู้ ความจริงเกิดจากการตระหนักรู้ของจิตใจมนุษย์พยายามสร้างความเชื่อมโยงระหว่างโลกของผู้ศึกษา (subjective) กับโลกของวัตถุ (objective) และให้ความสำคัญกับโลกของผู้ศึกษามากกว่าโลกของวัตถุ ความรู้ ความจริงเกิดจากการตระหนักรู้ของจิตใจ/ จิตสำนึก (consciousness) หรือประสบการณ์ ที่กำหนดและให้ความหมายต่อโลกของวัตถุเหล่านั้น ผู้ศึกษาต้องตั้งคำถาม ชวนสงสัยกับสิ่งที่คุ้นเคยและสร้างความเข้าใจอย่างเป็นนามธรรมต่อปรากฏการณ์เหล่านั้นด้วยการลดรูป (reduction)⁶ โดยปราศจากอคติ ลำเอียง จากความรู้สึกที่คุ้นชิน เพื่อหาความหมายที่เป็นรากเหง้า ต้นตอ ตัวสร้างความหมายหรือกฎเกณฑ์ แม้ว่าไม่จำเป็นต้องหาต้นตอที่แท้จริง (causality) แต่ก็เพียงพอที่จะเข้าใจความหมายนั้นได้

ความจริงไม่จำเป็นต้องมีโลกของวัตถุมารองรับ แต่เป็นวัตถุวิสัยในจิตสำนึก โดยผู้วิจัยเป็นผู้ให้ความหมายแล้วสะท้อนกลับต่อปรากฏการณ์นั้นๆ โดยใช้ภาษาเป็นตัวกระตุ้นการระลึกรู้ของจิตสำนึก การสร้างความหมาย การผลิตซ้ำ สืบทอดโลกของความเป็นจริง ผ่านมิติทาง

⁶ การลดรูปมิได้หมายถึงการทำให้เล็กลง น้อยลง (lessen) แต่เป็นถ้อยคำที่ Husserl หยิบยืมมาใช้จากวิชาคณิตศาสตร์ ซึ่งเป็นสาขาวิชาที่เขาศึกษาและมีความชำนาญมาก่อน ซึ่งหมายถึงการทำให้บางสิ่งบางอย่างเปลี่ยนจากสิ่งที่ซับซ้อน ไปสู่สิ่งที่ง่ายกว่า ที่เป็นพื้นฐาน ต้นตอของความซับซ้อนเหล่านั้น ภายใต้บริบทที่ลุ่มลึก เป็นระบบเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจความหมายได้ดียิ่งขึ้น

ประวัติศาสตร์ ทารากเหง้าของความหมาย โดยให้ความ สำคัญกับความแตกต่างของบริบท แต่ มิได้เน้นการพิสูจน์ว่าถูกหรือผิด

ปรากฏการณ์วิทยา มองว่าโลกทางสังคม โครงสร้างทางสังคมเป็นผลผลิตของ จิตสำนึก ความคิดและกิจกรรมของมนุษย์ ดังนั้นจึงสนใจว่า ผู้กระทำ ตัวละคร (actors) จัดการ รวบรวม ควบคุมโลกทางสังคมอย่างไร มีวิธีการในการทำให้ชีวิตเขาคงอยู่ ดำเนินไปอย่างไร

จากงานวิจัยโดยประชาชน ที่พบว่า งานวิจัยในทัศนะของชาวบ้าน เป็นการหา ความรู้ หรือความจริงในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีกระบวนการหรือกิจกรรมที่นำไปสู่การหาความจริงนั้น เป็นกิจกรรมหรือกระบวนการที่เป็นการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมีส่วนร่วมในชุมชน เพื่อแสวงหา ความจริงนั้น การวิจัยจึงเป็นกระบวนการสร้างความรู้ ด้วยการตั้งคำถาม เพื่อหาคำตอบ หาความ จริงที่เกิดขึ้น ผ่านการตีความจากประสบการณ์ จิตสำนึก ของประชาชนที่ทำวิจัย

และเนื่องจากการวิจัยทำให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ ได้ความรู้เพื่ออธิบาย ความจริง ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ จิตสำนึกของประชาชน ดังนั้น ประสบการณ์ จิตสำนึก และการตีความ ความจริงชุดนี้ของประชาชน อาจแตกต่างจากความจริงชุดอื่นของผู้คนที่อาจทำวิจัยในประเด็น เดียวกัน แต่อาจมีผลที่แตกต่างกันได้ เพราะทัศนะ มุมมองและจุดยืนอาจแตกต่างกัน

ญาณวิทยาปฏิบัตินิยม (Pragmatism)

ญาณวิทยาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เป็นทัศนะทางปรัชญาที่ให้ความสำคัญแก่ ความรู้และความเป็นจริง สิ่งใดที่เรียกว่าจริงได้ ต้องเป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์บรรลุจุดมุ่งหมายของ ชีวิตและช่วยพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น หรือเป็นประโยชน์ต่อชีวิต สิ่งนี้เรียกว่า “ประสบการณ์” (Experience) และประสบการณ์นี้ถึงจะเป็นจริงแต่ก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ไม่ตายตัว ปฏิบัติ นิยมให้ความสำคัญแก่ความรู้เชิงอุปนัย (Induction) คือ ความรู้ที่เกิดจากการสะสมข้อเท็จจริงที่ ได้จากการมีประสบ การณ์ มากกว่าความรู้เชิงนิรนัย (Deduction) หรือความรู้ที่เกิดจากความจริง ทัวไปที่ทุกคนเข้าใจว่าจริงแท้แน่แล้ว ดังนั้นในแง่นี้ ปฏิบัตินิยม จึงมีทัศนะว่า ความรู้และความจริง ที่เป็นประสบการณ์ มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ตายตัว เป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ นำมาปฏิบัติให้ผลที่เรา พึงพอใจได้ (James, 1977)

ในแง่ภาววิทยา ความเป็นจริงคือ สภาวะการณ์ที่มีอยู่ เป็นอยู่ ความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ มนุษย์เลือกและกำหนด ดังนั้นญาณวิทยา หรือวิธีในการแสวงหาซึ่งความรู้ จึง ไม่ใช่สิ่งที่กำหนด ไว้ล่วงหน้า แต่เป็นผลแห่งการเลือกของบุคคลแต่ละคน และสิ่งที่มนุษย์ประสมนั้นมีแต่ความ เปลี่ยนแปลง ไม่แน่นอน และพัฒนาอยู่ตลอดเวลาดังจะเห็นได้จากหลักการของความประพฤติ หรือความรู้ก็ยังเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าและสมบูรณ์ขึ้นทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนสภาพไป เจริญเติบโต

ขึ้น และพัฒนาไปตามครรลองของมัน ไม่มีอะไรหยุดนิ่งอยู่กับที่ ไม่มีอะไรถึงที่หมาย ความเป็นจริงกำลังอยู่ในระหว่างการสร้างสรรค์ ดังนั้นถ้าจะกล่าวเป็นข้อความที่ขัดแย้งกับตัวเอง (Paradox) ก็คงจะกล่าวได้ว่าความเป็นจริงอันสูงสุดก็คือ ความเป็นจริงอันไม่สมบูรณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้จำนวนมากมายในชีวิตจริง⁷

ความเป็นจริงเกี่ยวกับมนุษย์ มนุษย์มีสติปัญญา ซึ่งหมายรวมถึง ความฝัน แรงคล
ใจ ความสำนึกผิดชอบชั่วดี การมีจุดหมาย การรู้จักวางแผนงานในอนาคต สำนึกในตัวเองรู้ว่า
กำลังทำอะไร เพื่ออะไร สติปัญญานั้นทำให้มนุษย์สามารถที่จะมองเห็นอนาคต จึงมีการปรับปรุง
ปัจจุบัน ดังนั้นมนุษย์จึงก้าวหน้ามาตลอด มนุษย์ได้พัฒนาวิธีการ ที่ตนกระทำกับสิ่งแวดล้อม
ตลอดเวลา บุคคลไม่สามารถจะแยกตัวเองให้เป็นอิสระจากสังคมได้ มนุษย์เป็นอินทรีย์ที่ต้องมี
ปฏิสัมพันธ์(Interaction) กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ ความเป็น
บุคคลหรือลักษณะของบุคคล (Individuality) ไม่ใช่สิ่งที่ผู้อื่นมอบให้ แต่เป็นสิ่งที่จะต้องสร้างสรรค์
ขึ้นภายใต้อิทธิพลของชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม และความเป็นบุคคลของมนุษย์ในสังคมย่อม
จะต้องส่งผลกระทบต่อสังคมนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นบุคคลและสังคมจึงไม่ใช่สิ่งที่แยกออก
จากกัน ในสภาพของโลกปัจจุบันซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความเป็นบุคคลก็ต้อง
เปลี่ยนแปลงไปและมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมตามไปด้วยหมุนเวียนกันเช่นนี้

ในสังคมที่แวดล้อมมนุษย์นั้น มี ทั้งสิ่งที่เกื้อกูลและสิ่งที่สร้างความเดือดร้อนสร้าง
ปัญหาแก่มนุษย์ มนุษย์จึงต้องมีภาระที่จะควบคุมและดัดแปลงสิ่งแวดล้อม ให้บันดาลความผาสุก
แก่ตนและคนหมู่มากวิธีเช่นนี้เป็นวิธีที่มนุษย์สัมพันธ์กับโลกภายนอกโดยการแก้ปัญหา “เป็น
กระบวนการทดลองโลก เปลี่ยนแปลงโลก ดัดแปลงให้เห มาะสมกับความต้องการของชีวิตมนุษย์”
การแก้ปัญหาของมนุษย์นี้ทำให้มนุษย์มีประสบการณ์(Experience) ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ต่อกัน หรือ
การปะทะสังสรรค์กันระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นเมื่อต่างตัวบุคคล ต่างสิ่งแวดล้อม ต่าง

⁷ William James (1977) ได้แสดงทัศนะเอาไว้ว่า จักรวาลมีลักษณะเป็นพหุภาพ (Pluralistic Universe) นั่นคือ มีความหลากหลาย ไม่ตายตัว ดังจะเห็นได้จากสภาพของโลกตาม
ธรรมชาติและชีวิตของมนุษย์ ซึ่งมีทั้งความเป็นระเบียบ ประสานกลมกลืน และมีความต่อเนื่องกัน
แต่ในหลาย ๆ โอกาสก็มีความสับสนวุ่นวายที่ทำให้มนุษย์ต้องแก้ปัญหา สิ่งใดที่นอกเหนือจาก
ความสามารถที่มนุษย์จะแก้ปัญหาได้ มนุษย์ก็จำต้อง ึ่งเปลี่ยนแปลงและปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพ
ปัญหานั้น ดังนั้นสำหรับ James ความเป็นจริงจึงมีลักษณะมากมายและไม่แน่นอน

สถานการณ์กันไป ประสบการณ์ก็อาจเปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไปได้ ประสบการณ์จึงไม่ตายตัว แต่มีลักษณะสัมพันธ์กับความสามารถในการแก้ปัญหาของมนุษย์ (James, 1955)

งานวิจัยโดยประชาชนได้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม และเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่ชี้ให้เห็นว่า การแก้ปัญหาหรือจัดการปัญหาของชุมชนในรูปแบบเดิมๆอาจไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไปหรือไม่เหมาะสม จำเป็นต้องมีกระบวนการปรับเปลี่ยนตามวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลง และการวิจัยโดยประชาชน ก็เป็น "ผล"ที่เกิดจากการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเหล่านี้ด้วยเช่นกัน

ญาณวิทยาจุดยืนของสตรีนิยม (Feminist Standpoint Epistemology):

ญาณวิทยาเพื่อการปลดปล่อย

เมื่อพิจารณาจากมุมมองของญาณวิทยาจุดยืนสตรีนิยม (Feminist Standpoint Epistemology)(Harding, 1991; 1998) พบว่าสามารถอธิบายถึงงานวิจัยโดยประชาชนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพของประชาชนจาก“วัตถุแห่งการศึกษา”(object) มาเป็น“ประธาน” (subject) ในการศึกษา ญาณวิทยาจุดยืนสตรีนิยมมีทัศนะว่า กระบวนการสร้างความรู้ ก็คือ การนำจุดยืน ตำแหน่งแห่งที่ บริบททางสังคมและความรู้สึกนึกคิดเข้ามาศึกษาร่วมด้วย ซึ่งกระบวนการสร้างความรู้ในแบบเดิมยังมีข้อจำกัดในการค้นหาข้อมูลเหล่านี้ ญาณวิทยาจุดยืนของสตรีนิยม สร้างความรู้มาจากชีวิตผู้หญิง ของคนชายขอบ ที่มีผลสำคัญต่อการสร้างความรู้ ทั้งนี้ สตรีนิยมได้ให้เหตุผลว่า การอยู่ในตำแหน่งของผู้ครอบงำ (dominant group) นั้น เป็นข้อจำกัดทางญาณวิทยา เพราะการมีอำนาจเหนือ ผู้อื่นทำให้ไม่เกิดคำถามต่อจุดยืนของตนเอง ซึ่งตรงข้ามกับจุดยืนของผู้หญิง ผู้ที่อยู่ชายขอบ ที่ทำให้พวกเขาต้องตั้งคำถามต่อสภาวะอันบีบคั้นและการถูกกระทำที่เกิดขึ้นกับพวกเขา การต้องดิ้นรนต่อสู้ ทำให้เกิดการตั้งคำถามใหม่ๆและนำไปสู่การผลิตความรู้ที่เป็นทางเลือก เพื่ออธิบายและต่อสู้กับโครงสร้างที่กดทับพวกเขาอยู่ ดังนั้นประสบการณ์ที่มาจากจุดยืนของพวกเขาจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญต่อการตรวจสอบความเชื่อ กิจกรรมเชิงอำนาจต่างๆในสังคม (ทวิลักษณ์ พลราชม, 2550, น. 63)

สำหรับความเห็นของ Harding (1991) การนำอัตวิสัยมาพิจารณาไม่ใช่ข้อจำกัดของการสร้างความรู้ แต่ในทางตรงข้าม ความเป็นอัตวิสัย สามารถเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการสร้างความเป็นไปได้ ของความรู้ที่เป็นวัตถุวิสัย ซึ่งที่ผ่านมานั้น การผลิตความรู้แบบเดิมมีน้ำหนักที่อ่อน เพราะไม่ได้รวมเอาจุดยืน มุมมอง ประสบการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้รู้เข้าไปในกระบวนการผลิตความรู้ อีกทั้งยังเป็นการสร้างความรู้ที่แยกขาดจากบริบทสังคมและตัวตนของผู้ศึกษาด้วย ดังนั้น ในแง่นี้ ทฤษฎีจุดยืนสตรีนิยมจึงอ้างความสำคัญของตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมที่นำไปสู่ความเป็นศาสตร์ที่ดีกว่า ในการเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความรู้

โดยนัยนี้ การยืนยันตำแหน่งแห่งที่ จึงมีความสำคัญต่อการสร้างความจำเพาะของการเคลื่อนไหวและการสร้างความรู้ อีกทั้งยังนำไปสู่การปฏิเสธแนวคิด “การพูดแทน” และการอ้างความเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” เหนือชีวิตคนอื่น ในกระบวนการวิจัยทั่วไป รวมถึงการวิจัยของนักวิชาการ นักพัฒนา หรืองานวิจัยจาก “คนนอก” ที่เกิดขึ้น ซึ่งมีความเป็นไปได้เสมอที่จะเกิดความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างผู้ถูกวิจัยและผู้ทำวิจัย ที่บ่อยครั้ง นักวิจัยจะใช้อำนาจของตัวเองพูดแทนคนอื่นในกระบวนการวิจัย โดยอ้างความเหนือกว่าของความรู้ที่เขาผลิต และผู้ถูกศึกษาเป็นเพียงวัตถุแห่งการวิจัยเท่านั้น ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากจุดยืนของผู้วิจัยในงานวิจัยโดยประชาชนแล้ว จะเห็นว่าเราสามารถหลีกเลี่ยงประเด็นข้างต้นเหล่านี้ได้อย่างสิ้นเชิง

ดังนั้น ญาณวิทยาจุดยืนสตรีนิยม จึงเห็นว่า การผลิตความรู้ เป็นกระบวนการสร้างทางสังคม (social construct) ที่ปราศจากความเป็นกลาง เต็มไปด้วยอคติ ความเชื่อ และคุณค่า ความหมายที่ขึ้นอยู่กับการบริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมืองที่แวดล้อม ดังนั้น อะไรที่นักวิชาการและสังคมยอมรับว่าเป็นความรู้ จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับการที่ความรู้ถูกผลิตอย่างไร แต่บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ซึ่งความรู้ถูกประกอบสร้าง และทฤษฎีที่นำทางนักวิชาการ ในการตรวจสอบและตีความโลก มีส่วนสำคัญในการกำหนดว่าอะไรเป็นลักษณะที่เหมาะสมของความรู้ ดังนั้น ความรู้จึงถูกเข้าใจได้ในฐานะการถูกประกอบสร้างทางสังคมมากกว่าความจริงที่รอให้นักวิชาการค้นพบ โดยนัยนี้ เราอาจพิจารณาได้ในอีกประเด็นหนึ่งว่าความรู้ที่ได้จากงานวิจัยของประชาชน ที่มี ความหมายของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม (Transformative learning) ก็เป็นสิ่งประกอบสร้างทางสังคม ที่การเรียนรู้ก่อให้เกิด การสะท้อนขบคิด (reflection) หรือการสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ การสร้างความหมายในการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม (Transformative learning) และเพื่อปลดปล่อยตัวเอง (emancipatory) จากการครอบงำเชิงอำนาจและการกดขี่⁸

⁸ การสร้างความหมายเป็นหนทางไปสู่การทำความเข้าใจ การรับรู้ต่อประสบการณ์ของเรา เป็นแนวทางและตัวกำหนดการตัดสินใจ การกระทำเรียกว่า “การเรียนรู้” ดังนั้น “การเรียนรู้” จึงหมายถึง กระบวนการสร้างความหมายใหม่ หรือการตีความซ้ำต่อประสบการณ์ ต่อความหมายของประสบการณ์ เพื่อจะชี้แนวทางความเข้าใจ การรับรู้และการกระทำ

ดังนั้น การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง จึงหมายถึง ความสามารถในการวิเคราะห์ ประเมิน และกำหนดการตัดสินใจ วิธีแห่งการประพฤติปฏิบัติ การกระทำของตนหรือกลุ่ม อันเกิดจากการสะท้อนขบคิดของตนหรือกลุ่ม ที่เปลี่ยนแปลง แตกต่างไปจากการรับรู้ ความเข้าใจที่มีอยู่เดิมหรือที่คุ้นชิน

การสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ (critical reflection)

ในทัศนะของ Freire (1973) เห็นว่า การสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ จะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ก็ต่อเมื่อทำบนพื้นฐาน “ปฏิบัติการแห่งเสรีภาพ”(praxis of liberation) หมายถึงการสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ด้วยตนเอง อันนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง ระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคม ซึ่ง Freire เรียกกระบวนการนี้ว่า “กระบวนการสร้าง/ยกระดับจิตสำนึก”หรือ “การปลุกจิตสำนึก” (conscientization) ดังนั้น การสะท้อนขบคิดอย่างวิพากษ์ (critical reflective) และ “การกระทำเพื่อเปลี่ยนแปลง” (transformative action) จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกเพื่อการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของ Freire ที่เห็นว่า แม้ปัญหายังคงอยู่ บุคคลสามารถเปลี่ยนแปลงทฤษฎีหรือชุดความรู้ของตน โดยไม่ได้เปลี่ยนสถานการณ์นั้นก็ได้ ดังนั้น Freirean model จึงเป็นการเน้นการเปลี่ยนแปลงของจิตใจและวิธีคิด (the way we think about) เป็นประเด็นสำคัญ นอกจากนี้ Freire ยังเชื่อว่า การหลุดพ้นจากการกดขี่ คือการหลุดพ้นจากการพึ่งพา (dependency) คือการเลือกที่จะมีอิสระ ปลดปล่อย ตนเองจากระบบสวัสดิการ ซึ่งมักรักษาไว้ซึ่งความไม่เท่าเทียม ด้วยการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง อันเป็นการท้าทายต่อระบบการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เหมาะสม

การนิยามใหม่(redefining) ต่อชุดความรู้ ปรากฏการณ์ที่คุ้นชิน ถือเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ว่า จะเป็นด้วยการ “ปฏิรูป” หรือ “ปฏิวัติ”ก็ตาม โดยการสร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยน สนทนาด้วยการตั้งคำถาม (dialogical process) ระหว่างผู้เรียนรู้และผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง (activists) เพื่อให้เกิดการสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ต่ออุปสรรคในชีวิตประจำวัน จนเกิดจิตสำนึกใหม่ ที่ทำให้เกิดทางเลือกของบุคคลที่อาจจะ “ยินยอม” “ปรับเปลี่ยน” “ปฏิรูป”หรือ“ปฏิวัติ” ก็ได้

ดังนั้น การวิจัยโดยประชาชน ที่มีกระบวนการสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ (critical reflection) ที่กระทำบนพื้นฐานของ “ปฏิบัติการแห่งเสรีภาพ”(praxis of liberation) โดยการสะท้อนขบคิดเชิงวิพากษ์ด้วยตนเองผ่านปฏิบัติการกลุ่มในการวิจัย จึงนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง สร้างสรรค์ทางเลือกใหม่ของการแก้ปัญหา ที่เหมาะสมกับข้อพิจารณาของชุมชน และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับจิตสำนึก(conscientization, consciousness raising) ในการสร้างความหมายใหม่ (making meaning) ของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม (Transformative learning) เพื่อปลดปล่อยตัวเอง (emancipatory) จากการครอบงำเชิงอำนาจของการสร้างความรู้ และความสามารถในการจัดการชีวิตตนเอง อันมีเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงนั้น จึงเป็นการสร้างความรู้ที่มีพื้นฐานจาก “ญาณวิทยาเพื่อการปลดปล่อย”

เมื่อวิเคราะห์จากมุมมองของ ญาณวิทยาจุดยืนสตรีนิยม (Feminist Standpoint Epistemology) ได้เช่นเดียวกัน

5. งานวิจัยโดยประชาชนกับความเป็นชายขอบและการเปลี่ยนกระบวนทัศน์

งานวิจัยโดยประชาชนนั้น อาจนำมาอภิปรายในประเด็นของการสร้างความรู้จากความเป็นชายขอบได้อีกประเด็นหนึ่ง โดยทั่วไป การเป็นชายขอบในมิติทางเศรษฐกิจสังคม หมายถึงผู้ที่ขาดอำนาจในการต่อรอง (powerless) อยู่ในสถานะที่ด้อย (subordinate) รวมทั้งคนส่วนใหญ่ที่ยากจน (ชูศักดิ์ วิทยากค์, 1998, น. 7) สุริชัยชี้ว่า การเป็นคนชายขอบไม่ได้หมายถึงความห่างไกลทางด้านภูมิศาสตร์เท่านั้นแต่ยังหมายถึงการเป็นชายขอบในด้านความสนใจของสังคม ดังนั้นเราสามารถพิจารณาความเป็นชายขอบได้ในหลากหลายมิติทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมด้วย (สุริชัย หวันแก้ว, 2546, น. 3)

ในบริบทของการสร้างความรู้ สุริชัย หวันแก้ว (2545, น. 69-70) เห็นว่า บริเวณชายขอบของสังคมเราอาจเห็นการต่อสู้ทำทลายกับกระบวนทัศน์เก่าอีกปริณทลหนึ่งคือ ชาวบ้านในชนบทที่สะท้อนออกมาเป็นการสร้างวิถีชีวิตตามแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นความพยายามต่อสู้แสวงหาทางออกของชีวิต โดยถือว่าสุขภาพในวิถีของชาวบ้านนั้นไม่ได้แยกเป็นส่วนๆแต่เป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของเขา หรือเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกต่างๆ เป็นการกลับไปสู่ความเป็นดีอยู่ดีเป็นไทแก่ตัวเองและมีสุขภาพที่ดี คือมีสุขภาพะทั้งทางจิต ทางกาย ทางสังคมและจิตวิญญาณ มีอิสรภาพจากระบบเศรษฐกิจสังคมที่เอารัดเอาเปรียบเกษตรกร เมื่อบุคคลเหล่านี้หันกลับมาสู่เกษตรทางเลือกที่เน้นการพึ่งตนเองก็สามารถกอบกู้ชีวิตตนเองกลับมาได้

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของคนชายขอบและการคลี่คลายการพัฒนาความขัดกันระหว่างกระบวนทัศน์เก่ากับกระบวนทัศน์ใหม่นั้น โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2542) กล่าวถึงการนำเสนอของ Kuhn ในการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ว่า จะต้องมียอดประกอบ 2 องค์ประกอบ องค์ประกอบที่ 1 เป็นด้านการรับรู้ทางพุทธิปัญญา (cognitive component) ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบด้านวิธีคิดหรือสติปัญญาแบบใหม่ องค์ประกอบที่ 2 คือองค์ประกอบด้านชีวิตชุมชน (communal component) ซึ่งเป็นองค์ประกอบด้านชุมชนหรือความเป็นประชาคมของกลุ่มคนที่มี ความนึกคิดในแนวใหม่นี้ เมื่อมีเหตุปัจจัยทั้งสองนี้มาประกอบกันการปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์จึงจะเกิดขึ้นได้ เพราะมีชุมชนนักวิทยาศาสตร์เช่นนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้นและใช้วิธีคิดแบบใหม่มากขึ้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ได้

โกมาตรตั้งข้อสังเกตต่อวิถีของการเปลี่ยนแปลงองค์กรรวมในอนาคตว่า เราจะหาความเป็นองค์กรรวมมากขึ้นใน 2 ประเด็นหลักคือ

1. ในความเป็นชุมชน การแสวงหาความเป็นองค์กรรวม เป็นก ารกลับไปสู่ความเป็นชุมชนหรือความเป็นส่วนรวม แต่การกระทำเช่นนี้มีใช้การมุ่งฟื้นคืนอดีต และความเป็นส่วนรวมในบางลักษณะที่ไม่ขัดแย้งกับความเป็นส่วนตัว ซึ่งการเมืองในลักษณะนี้นั้นจึงกลายเป็นการเมืองที่เป็นเรื่องส่วนตัวไปด้วย เช่น การมีความสุขส่วนตัวจากการทำงานให้ส่วนรวม

2. สิ่งที่ทำให้เรากลับไปหาความเป็นองค์กรรวมได้ จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยร่างกายและสังขารของเราเอง เราทุกคนสามารถเข้าถึงองค์กรรวมได้ผ่านกระบวนการชีวิตของเราเอง

ในกรณีการที่คนนอกจะเข้าใจความรู้ได้ก็จากการเข้าไปมีประสบการณ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกระบวนการเรียนรู้ด้วยกระบวนการชีวิตของผู้ศึกษาเอง ดังนั้นการเมืองใหม่จึงเป็นการเมืองที่แยกไม่ออกจากชีวิต

โดยนัยนี้ การสร้างความรู้จากชายขอบของการวิจัยโดยประชาชน จึงเป็นการพยายามฝ่าข้ามพรมแดนชายขอบด้านความรู้ที่ประชาชนถูกจำกัดให้เป็นผู้ด้อยความรู้ ด้อยโอกาส โดยที่ประชาชนจะก้าวพ้นจากการเป็นชายขอบได้ จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ที่ได้จากการวิจัยโดยประชาชน อันเป็นการสร้างพุทธิปัญญาและการปฏิบัติการจริงด้วยการศึกษากระบวนการชีวิตของตนเอง